

VLIK'as Lietuvos išlaisvinimo misijoje 1966–1978 metais: pirmininko dr. Kęstučio Juozo Valiūno indėlis

Skiriama Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto įkūrimo 80-mečiui

Juozas Banionis

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras
Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania
juozas.banionis@genocid.lt

Santrauka. XX a. antroje pusėje dvylika metų (1966–1978 m.) Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK), išreiškusio laisvos lietuvių tautos politinę valią, pirmininku buvo renkamas dr. Kęstutis Juozas Valiūnas (1923–1992), kuris iki šiol nėra sulaukęs deramo tyrinėtojų dėmesio. Tad straipsnyje ir siekiama išanalizuoti K. J. Valiūno (kartu ir VLIK'o) indėlį į Lietuvos išlaisvinimo misiją 1966–1978 m. laikotarpiu, išryškinant šios istorinės asmenybės įdiegtas organizacines (taktikos ir strategijos) naujoves. Tyrimas parodė, kad K. J. Valiūnas, saugodamas nekintamą VLIK'o misijos siekį – Nepriklausomos Lietuvos atkūrimą, sustiprino organizacijos politinės veiklos pozicijas visame lietuvių Tėvynės laisvinimo sąjūdyje Vakaruose ir įtraukė į jį išeivijos jaunimą. Pirmininkas, rūpindamasis egzilio baltiečių politinių pajėgų telkimu, dėjo pastangas suvienyti jas į Pasaulio baltų santalką, o ryždamasis globalesnei Lietuvos laisvinimo skaidai išplėtė lietuvių politinius kontaktus visame demokratiame pasaulyje. Prsidėjus Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos rengimo, vėliau ir jos Helsinkio baigiamojo akto įgyvendinimo procesui, atstovavimas Lietuvos bylai ir jos gynimas tapo vienu aktualiausių klausimų visoje VLIK'o veikloje, kreipiant ją tarptautine linkme.

Reikšminiai žodžiai: Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), Lietuvos laisvinimas, egzilio lietuvių politinės organizacijos, Helsinkio baigiamasis aktas, Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija, Kęstutis Juozas Valiūnas.

VLIK in the Liberation Mission of Lithuania in 1966-1978: The Contribution of Its Chairman Dr. Kęstutis Juozas Valiūnas

Abstract. For twelve years, from 1966 to 1978, the Chairman of the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (Lith. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, or VLIK), which expressed the political will of the free Lithuanian nation, was Dr. Kęstutis Juozas Valiūnas (1923-1992), a personality who has not yet received the due attention of scholars. The aim of this article is to discuss the contribution of Valiūnas (and of the VLIK) to the mission of the liberation of Lithuania during his tenure, highlighting the organizational innovations (tactics and strategy) introduced by this historical personality. The research has shown that Valiūnas, while maintaining the unalterable goal of the VLIK's mission, i.e., the restoration of an independent Lithuania, strengthened the organization's political position within the movement of Lithuanian liberation in the West and involved the youth of the diaspora in it. The Chairman, concerned with the mobilization of the political forces of the Balts in exile, made efforts to unite them in the World Baltic Conference. His commitment to a more global dissemination of the liberation of Lithuania expanded the political contacts of the Lithuanians throughout

Received: 02/05/2024. **Accepted:** 15/07/2024.

Copyright © 2022 Juozas Banionis. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

the democratic world. With the beginning of the preparation of the Conference on Security and Cooperation in Europe, and later the implementation of its Helsinki Accords, the representation and defense of Lithuania's cause became one of the most pressing issues in all of the activities of the VLIK in its international direction.

Keywords: Supreme Committee for the Liberation of Lithuania, liberation of Lithuania, Lithuanian political organizations in exile, Helsinki Accords, Conference on Security and Cooperation in Europe, Kęstutis Juozas Valiūnas.

Įvadas

Prieš 80 metų, 1944 m. vasario 16 d., Vilniuje Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) paskelbė deklaraciją, kuria patvirtino tautos siekį atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Šiame dokumente – kreipimesi „Į Lietuvos tautą“, buvo reiškiamas tautos, atstovaujamos seiminių partijų ir kilusių rezistencinių sąjūdžių, politinė valia. Tokia valia VLIK'o buvo reiškiamas ir jam gyvuojant egzilyje per visus nelaisvės metus, trukusius beveik pusę amžiaus. Net esant gana priešiškomis Lietuvos laisvinimo misijos sąlygoms VLIK'as vadovavosi šiuo 1944 m. dokumentu ir skelbė pasauliui nekintamą lietuvių tautos siekį, o jo vadovais buvo renkami iškilūs Lietuvos visuomenės ir politikos veikėjai, dabar jau laikomi Lietuvos istorinėmis asmenybėmis.

Įpusėjęs XX a. 6 dešimtmečiui VLIK'as, palikęs Europą ir įsikūręs Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV), Niujorke, skelbė, kad jis yra Lietuvos laisvės kovos vieninga vadovybė laisvajame pasaulyje. 1966 m. įsigaliojus Klivlando deklaracijai, kuri griežtai pasisakė prieš ryšius su oficialiais sovietų Lietuvos atstovais, keitėsi VLIK'o valdyba, iš jos teko pasitraukti tautinei drausmei nusižengusiems nariams. Keitėsi ir VLIK'o vadovybė – atsistatydinus ankstesniajam pirmininkui Vaclovui Sidzikauskui¹, VLIK'o vadovu 1966 m. gruodžio 11 d. tapo ekonomistas dr. Kęstutis Juozas Valiūnas.

K. J. Valiūnas gimė 1923 m. rugpjūčio 6 d. Pirmosios Lietuvos Respublikos (LR I) laikinojoje sostinėje Kaune². Aukštąjį mokslą pradėjo karo metais, o baigė pokario Vakarų Europoje (studijavo Grace, Prahoje, Viurcburge). 1943 m. pasitraukė į Vakarus. Tiubingene jis 1947 m. įgijo ekonomikos mokslų daktaro laipsnį. Tad K. J. Valiūnas priskirtinas prie jaunosios kartos išėivių atstovų, išugdytų Vakaruose. Nuo 1951 m. jis gyveno JAV ir tapo sėkmingu ekonomistu – įsteigė tarptautinę prekybos bendrovę „Neris“, dirbo jos ūkio srities direktoriumi, buvo kelių tarptautinių prekybos bendrovių JAV, Kanadoje, Ispanijoje dalininku, taip pat JAV įsigijo anglies kasyklą. 1955–1964 m. K. J. Valiūnas buvo renkamas JAV lietuvių įkurtų Prekybos namų pirmininku. Būdamas pramonininkas K. J. Valiūnas nepamiršo Lietuvos reikalų, dalyvavo krikščioniškosios krypties Ūkininkų sąjungos veikloje. Jo išrinkimas VLIK'o pirmininku 1966 m. paneigė sovietų propagandos skleistą tvirtinimą, kad senajai lietuvių išėivijos kartai išmirus Lietuvos laisvinimo darbai apmirs savaime. K. J. Valiūnas savo politinę poziciją tiek sovietams, tiek ir naciams buvo išreiškęs dar gyvendamas Lietuvoje abiejų jos okupacijų laikotarpiu. Todėl buvo tiek vieny, tiek kitų okupantų persekiojamas³.

Naujasis VLIK'o vadovas K. J. Valiūnas pasiryžo aktyviau kelti Lietuvos laisvės bylą ir tuo pat metu ėmė aiškintis Vakarų šalių vyriausybės nuostatas sovietų valdomos Lietuvos atžvilgiu. Neatsitiktinai VLIK'o veiklos pagyvėjimą XX a. 7 dešimtmečio pabaigoje pastebėjo ir Lietuvos SSR užsienio reikalų ministro pavaduotojas Vytautas Zenkevičius, rengęs pažymą apie lietuvių išėivijos politines organizacijas⁴.

¹ Apie V. Sidzikausko pirmininkavimą VLIK'ui 1964–1966 m. laikotarpį žr. Banionis, J. *Lietuvos išlaisvinimo misija: svarbiausios žinios apie VLIK'ą, 1943–1993 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2024, p. 55–60.

² Mirė 1992 m. sausio 25 d. Sautamptonė (JAV, Niujorko valstija).

³ Žr. Banionis, J. *Lietuvos išlaisvinimo misija: svarbiausios žinios apie VLIK'ą, 1943–1993 m.*, p. 61–22. Taip pat žr. Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai.* Vilnius: Pradai, 1996, p. 35, p. 52.

⁴ Lietuvos SSR URM raštas Lietuvos KP CK. Lietuvos ypatingojo archyvo Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyrius (toliau – LYA LKP DS), f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 271–273.

Vadovaujant K. J. Valiūnui VLIK'o veikloje buvo ir daugiau naujovių: organizacija, atsiverdama Vakaruose pasklidusiems lietuviams, pradėjo rengti kasmetinius seimus skirtinguose JAV, Kanados miestuose, o aktyviau skleisti žinią apie Lietuvos situaciją turėjo padėti naujų kontaktų mezgimas su Vakarų demokratinėmis šalimis. Kartu šie mezgami kontaktai buvo proga vis platesniems išeivijos ir užsienio kraštų visuomenės sluoksniams iš arčiau sužinoti apie VLIK'o veiklą. Teigtina, kad šio laikotarpio organizacijos pokyčiai sietini su K. J. Valiūno politinėmis išvalgomis apie įvykius tarptautinėje plotmėje. Jis, vertindamas tarptautinę padėtį Rytų Europoje, tvirtino, kad „pats komunizmas esąs bankrote. Ir jeigu jis dar norės išsilaikyti, tai turės, ypač Sovietų Sąjungoje, griebtis ekonominių reformų arba Stalino metodų.“⁵

Per nepilną pusę amžiaus VLIK'o gyvavimo jam vadovavo iškilūs visuomenės ir politikos veikėjai: profesorius Steponas Kairys (1879–1964), prelatas Mykolas Krupavičius (1885–1970), dr. Antanas Trimakas (1902–1964), dr. Kazys Bobelis (1923–2013), visų jų nuopelnai formuojant VLIK'ą aptarti atskiruose tyrimuose⁶. Dvylika metų (1966–1978 m.) VLIK'o pirmininku buvęs K. J. Valiūnas iki šiol dar nėra sulaukęs deramo tyrinėtojų dėmesio, taip pat nėra mokslinių darbų, kuriuose būtų mėginama pateikti šio laikotarpio (jis ir yra šio tyrimo chronologinės ribos) visuminį VLIK'o struktūros vaizdą ir plačiau apibūdinti šios organizacijos pirmininko vaidmenį. Tiesa, tiek išeivijoje, tiek ir šiuolaikinėje Lietuvoje esama leidinių, aptarančių VLIK'o ir jo vadovų veiklą; juose apie K. J. Valiūną yra pateikiama pavienių pasvarstymų ir faktų⁷. Tad straipsnio tikslas ir yra išsamiai išanalizuoti K. J. Valiūno (kartu ir VLIK'o) indėlį į Lietuvos išlaisvinimo misiją 1966–1978 m. laikotarpiu, išryškinant šios istorinės asmenybės įdiegtas organizacines (taktikos ir strategijos) naujoves.

Pagrindiniai šaltiniai, kuriais remiamasi siekiant įgyvendinti šio straipsnio tikslą, saugomi Lietuvos valstybės centriniame archyve (LCVA), Vakaruose gyvavusių Lietuvos Respublikos diplomatinių atstovybių fonduose (f. 646, 656, 658). Taip pat tyrime naudojamos ir Lietuvos ypatingojo archyvo Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyriaus (LYA LKP DS) 1771 fondu. Vienas iš tyrimo šaltinių yra ir K. J. Valiūno atsiminimai⁸. Galiausiai, pasitelkiama vertinga medžiaga iš nagrinėjamo laikotarpio išeivijos periodinės spaudos (leidinių „Akiračiai“, „Darbininkas“, „Dirva“, „Draugas“, „Eltos informacijos“, „Europos lietuvis“, „Keleivis“, „Lietuvių dienos“, „Mūsų pastogė“, „Naujienos“, „Nepriklausoma Lietuva“, „Pasaulio lietuvis“, „Tėviškės žiburiai“). Atliekant tyrimą naudoti šie metodai: hermeneutinis (tekstų interpretacijos), lyginamasis, istorinis lyginamasis, indukcinis.

Straipsnį sudaro keturios dalys. Pirmojoje dalyje siekiama išryškinti naujojo VLIK'o pirmininko pasiryžimą tęsti Lietuvos laisvinimo misiją, numatant ją plėsti tarptautiniu mastu ir stiprinti telkiant egzilio lietuvių politines pajėgas bei išlaikant glaudžius ryšius su Lietuvos diplomatais. Antrojoje dalyje atskleidžiamas VLIK'o siekis paversti laisvinimo veiklą globalia. VLIK'ui siekiant šio tikslo buvo įkurtas naujas organizacijai giminingų Baltijos tautų politinių organizacijų susivienijimas – Pasaulio baltų santalka (PBS); šis susivienijimas rėmėsi jau veikiančiais baltiečių politiniais junginiais, taip pat į veiklą įtraukiamu egzilio lietuvių jaunimu. Likusių (trečiosios ir ketvirtosios) dalių dėmesio centre – Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) rengimas ir jos Helsinkio baigiamojo akto

⁵ Dr. K. J. Valiūnas Australijoje. *Mūsų pastogė*, 1970, gegužės 18, p. 1.

⁶ Žr. visų pirma: Ilgūnas, G. *Steponas Kairys*. Vilnius: Vaga, 2002; Maldeikis, P. *Mykolas Krupavičius*. Chicago: Lietuvių Krikščionių Demokratų sąjunga, 1975; Banionis, J. Nuolatos budėti Lietuvos laisvės sargyboje. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas Antano Trimako pirmininkavimo metais. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2023, Nr. 2 (44), p. 68–79, taip pat prieiga per internetą: https://www.rofondas.lt/wp-content/uploads/2024/01/NS_2023_244.pdf [žiūrėta 2024-03-01]; Aničas, J. *Daktaro Kazio Bobelio politinė biografija. Knyga 1, Tarnystė Lietuvos laisvės bylai*. Vilnius: Vaga, 2008.

⁷ Žr. *Lietuva ir VLIK-as: Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – VLIK-o šaknys, praeitis ir dabartis* / redagavo A. V. Rinkūnas. Chicago: Tautos fondas, 1984, p. 148–149; Liekis, A. *Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas: trumpa 1943–1993 m. raidos apžvalga*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo I-kla, 1993, p. 27–28; Bobelis, K.; Aničas, J. *VLIK (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas), 1943–1992: Lietuvos laisvinimo darbų chronologija*. Vilnius: Vaga, 2011, p. 196–331; Banionis, J. *Lietuvos išlaisvinimo misija: svarbiausios žinios apie VLIK'ą, 1943–1993 m.*, p. 61–72.

⁸ Žr. Valiūnas, K. J. *Serving Lithuania*. Southampton (New York): Valiūnas, 1988; Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*.

įgyvendinimo procesas. Taigi trečiojoje dalyje išryškinamos ESBK baigiamojo akto pasirašymo Helsinkyje išvakarėse K. J. Valiūno (jis, beje, veikė ne tik VLIK'o, bet ir PBS vardu) dėtos pastangos, kad Vakarų demokratinėse šalyse trys Baltijos valstybės – Estija, Latvija ir Lietuva – ir toliau būtų laikomos neteisėtai inkorporuotomis į Sovietų Sąjungą. Ketvirtojoje straipsnio dalyje parodoma, kaip VLIK'ui teko rinkti dokumentinę medžiagą, liudijančią apie pažeidžiamas žmogaus teises ir laisves bei religinius varžymus Sovietų Lietuvoje, taip pat atskleidžiamas VLIK'o rūpinimasis, kad argumentuota informacija pasiektų rengiamus ESBK peržvalgus susitikimus.

Šis tyrimas aktualus mažiausiai dviem aspektais. Pirma, jis prisideda prie lietuvių išeivijos paveldo pažinimo, konkrečiai – išryškinamas vieno jos politinių lyderių – K. J. Valiūno – indėlis į Lietuvos išlaisvinimo misiją. Antra, straipsnis yra skiriamas VLIK'o įkūrimo 80-mečiui paminėti. 2023 m. sukako 80 metų, kai 1943 m. lapkričio 25 d. Kaune buvo įkurtas VLIK'as. Lietuvos Respublikos Seimas, norėdamas priminti VLIK'o įsteigimą kaip svarbų Lietuvos istorijos, politikos ir kultūros įvykį, šios organizacijos įkūrimo 80 metų sukaktį įtraukė į Lietuvos Respublikos Seimo rezoliuciją dėl 2023 m. minėtinų svarbių datų, įvykių ir asmenybių⁹.

1. VLIK'as – veiksmingas Lietuvos laisvės kovos centras

Naujojo VLIK'o pirmininko nuomone, išeivijos „pareiga čia yra veikti taip, kad pavergtas lietuvis, patirdamas apie mūsų darbus, galėtų semtis iš jų dvasinio pastiprinimo ir pasididžiavimo“¹⁰. Todėl visų pirma akcentuotina, kad VLIK'as ir toliau reikš lietuvių tautos valią – „būti laisva ir nepriklausoma valstybe“. Tai buvo paskelbta 1918 m. Vasario 16-osios akte, patvirtinta 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamajame seime, „krauju atpirkta Nepriklausomybės kovose, 1941 metų sukilime ir partizanų žygiuose“¹¹. Naujoji VLIK'o valdyba savo pareiškime teigė, kad šio Lietuvos laisvinimo darbo sėkmė priklausysianti ne tik nuo tarptautinių sąlygų, bet „taip pat ir nuo pačių lietuvių pasiryžimo ir susidrausminimo šioje kovoje“¹². Todėl viso pasaulio lietuviai buvo kviečiami veikliau bei vieningiau jungtis į kilnią misiją ir aktyviau tarp nelietuvių skleisti informaciją apie Lietuvos laisvės bylą.

Tiek visai VLIK'o veiklai, tiek ir svarbiausiai jos apraiškai – Lietuvos laisvinimo sklaidai turėjo pasitarnauti naujojo pirmininko K. J. Valiūno 1967 m. iškelta idėja rengti metinius seimus ne tik JAV, Kanados, bet ir kitų žemynų miestuose, taip pat užsibrėžtas tikslas plėsti kontaktus visame demokratiame pasaulyje¹³. Kita vertus, K. J. Valiūno žodžiais tariant, ardant „didžiausios XX a. dėmės“ – Vakarų „tylos sąmokslą“, tebegabusį Rytų Europos tautų likimą, buvo svarbu nenusivilti sudėtinga padėtimi ir toliau nuosekliai tęsti žygius siekiant Lietuvos išlaisvinimo. Drąsinančių vilčių teikė ir daugumos Lietuvos žmonių nuostatos. Jas VLIK'o pirmininkas, kalbėdamas antrajame Pasaulio lietuvių seime, vykusiame 1968 m. Niujorke, optimistiškai įvertino taip:

*lietuvių tautos didžioji dalis, likusi pavergtoje tėvynėje, yra perdėm patriotiška, ištikima didiesiems laisvės idealams, atlieka savo tautines pareigas garbingai ir yra verta visiško mūsų pasitikėjimo*¹⁴.

Dar kartą nekintamas VLIK'o misijos siekis – Nepriklausomos Lietuvos atkūrimas – patvirtintas 1968 m., kai buvo minima Vasario 16-osios akto penkiasdešimtmetis ir VLIK'o įkūrimo dvidešimt

⁹ Rezoliucija „Dėl 2023 metais minėtinų svarbių datų, įvykių ir asmenybių sukakčių“. Lietuvos Respublikos seimas, 2022 gegužės 24 d., Nr. XIV-1126. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/2e243150dce811ecb1b39d276e924a5d> [žiūrėta 2024-03-01].

¹⁰ Vliko pirmininkas Dr. Valiūnas: „VLIKAS dės pastangas“. *Lietuvių dienos*, 1967, Nr. 1, p. 4. Taip pat žr. Krizė VLIK'o viršūnėse. *Tėviškės žiburiai*, 1966, gruodžio 8 (iškarpa). Lietuvos valstybės centrinis archyvas (toliau – LCVA), f. 658, ap. 1, b. 51, l. 185; VLIK'as susidrausmino, atsinaujino ir naujai išsirikiavo. *Darbininkas*, 1966, gruodžio 13 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 1, b. 57, l. 211.

¹¹ Čekienė, E. VLIK'as seime New Yorke. *Dirva*, 1966, gruodžio 16, p. 3.

¹² *Ibidem*.

¹³ Žr. Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 100.

¹⁴ *Ibidem*, p. 106.

penkerių metų sukaktis. Tuomet VLIK'o seime kalbėjęs pirmininkas K. J. Valiūnas kvietė išeiviją nepertraukiamai Lietuvos laisvės kovai:

*Šis uždavinys yra toks didelis ir, sakyčiau, šventas, kad jo atsiekimui pagreitinti jokia auka, joks darbas neturėtų būti per dideli.*¹⁵

Žvelgiant į sovietų valdomą Lietuvą, jos žmonių tautinį susipratimą bei galimas rezistencinės veiklos apraiškas, egzilio lietuviai buvo raginami prisidėti prie laisvės kovos – manyta, kad

*Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas turėtų būti tas židinys, kuriame susikoncentruotų visos geriausios ir pajėgiausios mūsų išeivijos intelektualinės ir politinės jėgos, nes gi uždavinys, kurio siekiame, yra nelygstamos svarbos ir didybės – Lietuvos nepriklausomybė ir tautos laisvė.*¹⁶

Tuo pačiu įkūnijant VLIK'o, kaip veiksmingo Lietuvos laisvinimo centro, pripažįstamo politiniuose pasaulio centruose, idėją, buvo išsakyta ir tam tikra viltis ateičiai, kad šis veiksnys bus „su pagarba minimas visos lietuvių tautos“. Be to, K. J. Valiūnas atkreipė dėmesį į laisvės klausimo svarbą kuriant tarptautinius santykius ir pripažino, kad laisvės idėjos įgyvendinimas darosi „didžiuoju istorijos varikliu“. Todėl būtina paisyti tautų laisvo apsisprendimo principo, pripažįstant „visų, didelių ir mažų tautų laisvo apsisprendimo teisės įgyvendinimą“¹⁷.

Kalbėdamas apie perspektyvinius Tėvynės laisvinimo veiklos planus VLIK'o pirmininkas kvietė atsižvelgti į dabarties aktualijas, pavadindamas jas taikiniais:

*Štai tik keletas taikinių, į kuriuos turėtume nukreipti savo pastangas pagal laisvą pasirinkimą: Lietuvoje – rusų kolonizacija, religijos naikinimas, kultūrinė invazija, ekonominis išnaudojimas; išeivijoje – okupanto pastangos sunaikinti politinę išeiviją, pavergtos tautos informavimas, Lietuvos bylos dokumentacija, naujųjų nepriklausomų valstybių informavimas, viešosios opinijos formavimas gyvenamam krašte, vyriausybinių sluoksnių įtaigojimas, Jungtinių Tautų forumo panaudojimo galimybės Lietuvos reikalui.*¹⁸

Naujų impulsų Lietuvos laisvinimo misijos pagyvinimui suteikė ir K. J. Valiūno pradėtas užsienio lietuvių gyvenamųjų kraštų lankymas, kurį, kaip liudija to meto spauda, pirmininkas apmokėdavęs „pats iš savo išteklių“¹⁹. Vien per 1966–1969 m. laikotarpį buvo aplankyti trys žemynai – Pietų ir Šiaurės Amerika, Australija ir Europa; lankytasi visur, kur tik buvo įsikūrę didesni lietuvių telkiniai. Atvykęs į Aziją VLIK'o pirmininkas 1968 m. kovo 14 d. buvo priimtas Filipinų prezidento Ferdinando E. Marcosa. Keliant idėją steigti Maniloje Lietuvos konsulatą, F. E. Marcosas užtikrino paramą Lietuvos išlaisvinimo pastangoms²⁰. Kaip žinoma, Lietuvos kaip valstybės egzistavimą *de jure* rodė diplomatinis jos atstovavimas užsienio šalyse. Tiriamuoju laikotarpiu Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) atstovai drauge su VLIK'u buvo užmezgę ir palaikę ryšius su daugiau kaip 60 valstybių, o Kanadoje, Pietų Amerikoje, Europoje, Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje buvo įsteigtos naujos VLIK'o atstovybės²¹. Apskritai ryšių plėtimas, propaguojant Lietuvos laisvės reikalą, buvo kertinis akmuo visai VLIK'o veiklai tarptautinėje arenoje. Išeivija, VLIK'o remiama, užsibrėžė tikslą ir toliau veikti, kad būtų išsaugotas Lietuvos ne kaip geografinės vietovės, bet kaip valstybės vardas visuose pasaulio žemėlapiuose, enciklopediniuose leidiniuose, mokykliniuose vadovėliuose.

¹⁵ [Valiūnas, K. J.]. Mums tenka neišvengiama atsakomybė veikti. Dr. K. J. Valiūno kalba Vliko seime gruodžio 7. *Darbininkas*, 1968, gruodžio 11, p. 1.

¹⁶ [Valiūnas, K. J.]. Bendro darbo dvasia tesujungia laisvės kovai. Dr. K. J. Valiūno kalba Vliko seime gruodžio 7 (tęsinys). *Darbininkas*, 1968, gruodžio 17, p. 2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 5.

¹⁹ Dr. K. J. Valiūnas Australijoje, p. 1.

²⁰ Iškelta mintis apie Lietuvos konsulatą Maniloje. *Tėvynė*, 1968, balandžio 12 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 81.

²¹ Žr. Audėnas, J. VLIK'as ir visuomenė. *Lietuvių dienos*, 1969, Nr. 10, p. 7.

Pačioje lietuvių išeivijos aplinkoje siekiant aiškaus nekintamo tikslo – atkurti Lietuvos Nepriklausomybę – K. J. Valiūnas skelbė tokią strategiją:

Mūsų lietuviškajam sektoriui mes turime atkreipti dėmesį į tris pagrindines priemones, kuriomis remiasi mūsų veikla, tai būtent intelektualines bei kultūrinės, darbuotojų prieauglį ir fizines bei materialines priemones.²²

Ypač daug dėmesio K. J. Valiūnas skyrė jaunimui, skatino jam diegti „Lietuvos laisvo apsisprendimo idealą“ ir iškėlė šūkį: „Gana ruošti fabrikams darbininkus, ugdykime akademikų tautą.“²³ Tuo metu ginant Lietuvos laisvės bylą svarbiu dalyku buvo pripažintas glaudus bendradarbiavimas su kitomis politinėmis organizacijomis. Ypač buvo akcentuojami išskirtiniai ryšiai su LDT. Antai 1968 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės 50-mečio proga paskelbtas bendras LDT ir VLIK'o atsišaukimas į laisvąjį pasaulį. Dokumente abi institucijos, vykdydamos tautos priedermę, teigė:

Lietuvių tauta nėra pripažinusi sovietų viešpatavimo, bet okupacijos priespauda atima jai galimybę kelti savo balsą. Todėl mes, reikšdami jos valią ir siekius, laikome savo pareiga kreiptis į laisvąjį pasaulį.²⁴

Jubiliejiniais 1968 m. VLIK'o vykdoma Lietuvos laisvinimo veikla buvo grindžiama keliomis pagrindinėmis nuostatomis. Pirma, 1940 m. sovietų įvykdyta Lietuvos okupacija vertinta kaip smurto aktas, neturintis „jokios teisinės ar lietuvių tautą saistančios galios“, nes buvo sulaužyti pagrindiniai teisės dėsniai. Todėl VLIK'as užsibrėžė toliau apeliuoti į Vakarų pasaulį, prašydamas priversti SSRS pasitraukti iš Lietuvos. Antra, VLIK'as įsipareigojo talkinti LDT ir priešintis pastarosios veiklos trukdymams. Trečia, pabrėžta Lietuvos rusinimo (rusifikavimo) problema. Tuo tikslu buvo ruošiamasi parengti studiją apie okupuotame krašte vykdomą rusifikavimą ir išplatinti ją Vakaruose. Be to, VLIK'as už suteiktą finansinę paramą išreiškė padėką visai išeivijai ir pakvietė lietuvių jaunimą rengti žygį „už tikėjimo laisvę“²⁵. Artėjant Molotovo–Ribbentropo pakto pasirašymo 30-mečiui, VLIK'as paskelbė kreipimąsi, kuriame pamerktos sovietų ir nacių užmačios, lėmusios Lietuvos okupaciją:

Tai ryški agresija, kurios sovietai negali paneigti ir nusišlėpti nuo pasaulio akių. Ji juodžiausiai įrašyta į pasaulio istoriją.²⁶

Pažymėtina, kad aktyvus bei viešas SSRS ir Vokietijos sandėrio svarstymas buvo labai svarus argumentas vykdant Lietuvos laisvinimo misiją.

VLIK'as gebėjo operatyviai reaguoti į tarptautinius įvykius ir juos sumaniai išnaudoti Lietuvos laisvės reikalui. Pavyzdžiui, 1968 m. rugsėjo mėnesį Peru sostinėje Limoje vykstant Tarpparlamentinei konferencijai, VLIK'o pastangomis net 18 valstybių parlamentarami pasisakė prieš sovietų agresiją Čekoslovakijoje. Reaguodama į tai SSRS delegacija, kuriai vadovavo Justas Paleckis (1899–1980), grasino pasitraukti iš forumo. Be to, JAV Kongreso delegacijos pirmininkas Edwardas J. Derwinskis, smerkdamas tokį sovietų elgesį, pavadino jų delegacijos vadovą „Lietuvos kvilingu“²⁷. Savo ruožtu VLIK'o pirmininkas, vertindamas Čekoslovakijos įvykių reikšmę Rytų Europos laisvinimo procesui, įžvalgiai mąstė:

Vis vien kokią atomazgą turės dabartinė Čekoslovakijos drama, jos herojiniai momentai turės įkvepiančios, uždegančios įtakos Rytų Europai ir gal pačiai Sovietų Rusijai. Atrodo, kad artėja laikas,

²² „Mūsų uždaviniai per daug rimti, kad juos būtų įmanoma atlikti mažai grupei žmonių“ – pareiškė VLIK'o pirmininkas dr. K. J. Valiūnas. *Dirva*, 1969, gruodžio 12, p. 1.

²³ Būkime akademikų tauta. *Tėviškės žiburiai*, 1967, gegužės 1 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 5.

²⁴ Atsišaukimas į laisvąjį pasaulį. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 48, l. 29–30. Taip pat žr. Appeal to the free world. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 69–72.

²⁵ VLIK'o seimo nutarimai. *Naujienos*, 1968 m. gruodžio 26 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 2, b. 683, l. 334.

²⁶ [VLIK'as]. Su širdgėla ir liūdesiu. *Lietuvių dienos*, 1969, Nr. 5, p. 3.

²⁷ Žr. Audėnas, J. Tarptautiniai įvykiai ir Lietuva. *Lietuvių dienos*, 1969, Nr. 4, p. 5; VLIK'o raštas. 1968-08-25. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 110–111. Taip pat žr. Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 119.

*kai despotiškos priemonės nepajėgs užgniaužti vis stipriau ir ryškiau kylančių reikalavimų: laisvės, teisingumo ir pagarbos asmeniui...*²⁸

Tačiau tuo metu pasaulyje įsiviešpatavo sovietų itin palaikoma taikaus sambūvio (koegzistencijos) politika, kurią Vakarų šalys, išgyvenančios ekonominę krizę ir plėtodamos konvergencijos teoriją, rėmė. Dėl to formavosi ESBK idėja, kurią VLIK'ui teko priimti ir, įvertinant naujas tarptautines aplinkybes, išlikti ištikimam 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos žodžiams ir toliau nuosekliai bei kantriai ginti Lietuvos laisvės bylą. Tad 1969 m. Niujorke įvykusiame VLIK'o metiniame suvažiavime buvo ne tik apibendrinti nuveikti darbai, bet ir tikslinamos jų gairės, būtinos vykdant Lietuvos laisvinimo misiją. Apžvelgiant pasiekimus kiek vėliau buvo patikinta, kad organizacija „visų lietuvių pastangas apjungia, derina ir visai laisvės kovai vadovauja“²⁹. Siekdamas tai įgyvendinti VLIK'as visą Lietuvos laisvinimo darbotvarkę kreipė dviem kryptimis. Pirma, buvo orientuojamasi į lietuvius, gyvenančius tiek okupuotame krašte, tiek ir Vakaruose, siekiant stiprinti jų ryžtą dalyvauti laisvinimo sąjūdyje. Antra, dėmesys buvo kreipiamas į svetimtaučius – siekta išlaikyti jų domėjimąsi Lietuvos laisvės byla. Tarptautinėje erdvėje vis aktyviau ir plačiau sklindant propaguojamai ESBK idėjai, VLIK'as, bandydamas užkirsti kelią sovietų užmačioms įteisinti savo agresijos rezultatus Rytų ir Vidurio Europoje, nusprendė parengti memorandumą, skirtą JAV ir Vakarų Europos valstybėms. Dokumente buvo priminta SSRS įvykdyta Lietuvos okupacija ir išreikšti aiškūs lietuvių tautos išsilaisvinimo siekiai³⁰. Neilgai trukus, 1970 m. vasario 6 d., K. J. Valiūnas, turėdamas galimybę apsilankyti Valstybės departamente Vašingtone, tiesiogiai teiravosi JAV požiūrio į būsimos ESBK organizavimą. VLIK'o pirmininkas pareiškė, kad „pasirodžius spaudoje žiniai apie sovietų valstybių bloko nutarimą tokią konferenciją suruošti, buvo nerimauta dėl Lietuvos laisvės bylos likimo ir pradėta rengti dokumentacija šiuo reikalu“³¹. Tačiau Valstybės departamento Baltijos skyriaus vedėjas Barkley Wardas patikino, kad

*Baltijos kraštų okupacija ir neteisėtas tų kraštų į Sovietų Sąjungą įjungimas, kurio JAV nepripažįsta, yra principinis šio krašto užsienio politikos klausimas.*³²

Pakartotinai teiraudamiesi dėl ESBK, 1970 m. balandžio 1 d. VLIK'as drauge su LDT parengė atitinkamą kreipimąsi, adresuotą JAV prezidentui. Šiame dokumente, kaip ir daugelyje anksčiau minėtųjų, išreikštas nepasitenkinimas dėl esamos Lietuvos padėties po sovietų agresijos ir pabrėžta lietuvių tautos teisė atkurti nepriklausomą valstybę³³. Pastebėjęs gerėjančius SSRS ir Vokietijos Federacinės Respublikos santykius, VLIK'as siekė išsiaiškinti ir šios vakarų vokiečių valstybės nuostatas Baltijos kraštų atžvilgiu. Į 1970 m. liepos 30 d. siųstą raštą, adresuotą Vokietijos Federacinės Respublikos užsienio reikalų ministerijai, buvo atsakyta iš Bonos. Atsakyme pabrėžta, kad Vakarų Vokietijos politika Baltijos valstybių atžvilgiu yra nepasikeitusi³⁴.

Tokia nekintanti Vakarų pozicija dėl Baltijos kraštų sovietinės okupacijos palaikė Lietuvos laisvės bylos teisėtumą ir VLIK'as, žvelgdamas į 8 dešimtmečio veiklos planus, numatė stiprinti laisvinimo veiksmus plėsdamas jų programą³⁵. Pirmiausia joje siūlyta Tėvynės laisvės bylą propaguoti didesnėje demokratinių valstybių grupėje, supažindinant jų parlamentus, vyriausybes bei Europos Tarybą su sovietų įvykdyta agresija prieš Lietuvą ir raginant nuolat kelti šį klausimą tarptautiniuose forumuose. Taip pat akcentuota komunistinio imperializmo grėsmė visam demokratiniam pasauliui. Siekdamas įgyvendinti

²⁸ Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 121.

²⁹ Didžiųjų švenčių proga (VLIK'o sveikinimas). *Dirva*, 1969, gruodžio 24, p. 1.

³⁰ Plačiau žr. Čekienė, E. *Iš VLIK'o seimo New Yorke*, p. 1. Taip pat žr. Čekienė, E. *Iš VLIK'o seimo New Yorke*. *Dirva*, 1969, gruodžio 17 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 59.

³¹ ELTA pranešimas. 1970-02-11. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 53, l. 77.

³² *Ibidem*.

³³ Plačiau žr. S. Lozoraičio 1970-04-16 laiškas J. Audėnui. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 50, l. 40.

³⁴ Auswaertiges Amt (Vokietijos FR URM) raštas. 1970-09-07. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 50, l. 87.

³⁵ VLIK'o valdyba. 1970 m. veiklos programa. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 52, l. 34. Taip pat žr. Audėnas, J. *VLIK'as ir visuomenė*, p. 7.

šiuos tikslus VLIK'as numatė toliau palaikyti glaudų bendradarbiavimą su LDT, kartu raginti pastarosios atstovus išnaudoti lankymąsi Vakarų šalių užsienio reikalų ministerijose ir priminti joms Lietuvos laisvės bylą. VLIK'as, pripažinęs, kad LDT „yra viena iš akivaizdžių Lietuvos valstybės kontinuiteto apraiškų“³⁶, išreiškė susirūpinimą dėl retėjančių lietuvių diplomatų gretų Vakaruose. LDT veiklos tęstinumo klausimą K. J. Valiūnas kėlė ir JAV Valstybės departamente. 1969 m. birželio 3 d. susitikęs su Baltijos skyriaus vedėju B. Wardu K. J. Valiūnas pastebėjo, kad JAV ir Didžioji Britanija pripažįsta tik tuos diplomatus, kurie buvo akredituoti dar Nepriklausomos Lietuvos Vyriausybės. Tokios pozicijos laikėsi ir Vatikanas bei Prancūzija. Atsakydamas į tai JAV pareigūnas paragino įveikti LDT „viduje nesantaiką“, o į Lietuvos reikalus „žiūrėti iš aukštesnio požiūrio taško“³⁷. Be to, VLIK'as siekė, kad Tėvynės laisvinimo idėjos ateityje būtų skleidžiamos pasitelkus lietuvių gyvenamųjų kraštų žiniasklaidą, per ten rengiamas antisovietines demonstracijas ir įtraukiant į šią veiklą jaunimą. Be ryšių su kitomis lietuvių politinėmis organizacijomis (Amerikos lietuvių taryba (ALT), Lietuvos laisvės komitetu (LLK), Pasaulio lietuvių bendruomene (PLB)), VLIK'o atstovų manymu, buvo svarbu vienytis su kitų dviejų okupuotų kaimyninių tautų išėivija. Toks baltiečių susitelkimas turėjo dar stipriau liudyti jų pasiryžimą vieningam žygiui už Lietuvos ir kitų Baltijos kraštų išvadavimą.

2. VLIK'o siekiai laisvinimo veiklą paversti globalia

VLIK'as puoselėjo tradiciją reikšmingų ar lemtingų Lietuvai istorinių datų progomis skelbti pareiškimus, kuriuose perteikdavo Vakarų nuostatas vienu ar kitu klausimu, kartu apibrėždavo ateities veiklos gaires, aptardavo ir naujų laisvinimo raiškų paieškas.

1970 m. birželio 18 d. per Romos radiją buvo išplatintas VLIK'o pareiškimas, skirtas sovietų okupacijos trisdešimtosioms metinėms. Tada pranešta apie reikšmingą įvykį – nuo liepos 1 d. iš Filipinų sostinės Manilos pradėdama lietuviškų laidų transliavimą. Pareiškime teigiama:

*Tragiškojo birželio proga laisvės kovose žuvusiųjų prisiminimai broliškais ryšiais tesujungia Sibiro tremtį kenčiančius, pavergtoje Lietuvoje laisvės aušros laukiančius ir po platų pasaulį išblaškytus lietuvius.*³⁸

Pažymėtina, kad Maniloje įsteigiant lietuvišką radijo valandą daug nuveikė ir pats K. J. Valiūnas³⁹. Taigi 8 dešimtmečio pradžioje prie jau turėtų lietuviškų radijo laidų, okupuotame krašte transliuotų „Amerikos balso“, Vatikano, Romos, Madrido radijo bangomis, prisijungė ir Manila. Joje rengiant lietuviškąsias laidas daugiausia darbo įdėjo Romualdas Vildžius. Šių laidų kasdieninė transliacija truko 2 valandas 5 minutes, o per savaitę jų bendra trukmė buvo 14 valandų 5 minutės. Laidose buvo teikiama politinė tarptautinių procesų analizė, o ginant Lietuvos laisvės bylą – smerkiama sovietų įvykdyta Lietuvos bei kitų Rytų Europos šalių okupacija. Šios transliacijos padėjo palaikyti sovietų į Sibirą ar jo kaimynystę ištremtų lietuvių puoselėtas Tėvynės laisvės viltis, buvo labai naudingos keliant lietuvių tautinę savimonę⁴⁰.

Kiti staigūs įvykiai, susiję su okupuotos Lietuvos laisvės klausimu, buvo pastebėti ir jau atsispindėjo kitame VLIK'o pareiškime, paskelbtame 1971 m. minint Vasario 16-ąją. Jame konstatuojama:

Trys vienas po kito sekę [omenyje turėti Pranas ir Algis Brazinskai, Simas Kudirka, Vytautas ir Gražina Simokaičiai – J. B.], lygiai, kaip anksčiau kiti pasisekė lietuvių bandymai išsiveržti iš

³⁶ Pro Memoria. 1968-12-10. VLIK. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 683, l. 327.

³⁷ Pro Memoria. 1969-06-19. ALT. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 49, l. 51.

³⁸ Eltos informacija, perduota per Romos radiją 1970-06-18. LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 246.

³⁹ Plačiau žr. *Lietuva ir VLIK-as: Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – VLIK-o šaknys, praeitis ir dabartis*, p. 149.

⁴⁰ Apie JAV lietuvių reakcinių organizacijų veiklą 1969 m. žr. LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 271. Taip pat Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 110–111.

*sovietinio tautų kalėjimo, įrodė mums ir pasauliui, kad Lietuva, nežiūrint priespaudos, tebėra gyva, o lietuviams laisvė yra brangesnė už visa kita.*⁴¹

Vadinasi, tai atitiko raginimus „prabilti, kad jau laikas sovietinei imperijai atverti savo sienas laisvam judėjimui“⁴². Taip pat, anot VLIK'o, stiprėjantis pavergtų tautų veržimasis į laisvę ir jį palaikanti pasaulio viešoji nuomonė turėtų paspartinti patį „komunistinės imperijos žlugimą ir priartinti Lietuvai laisvės dienas“⁴³. Tame pat pareiškime dar pastebėta:

*pastarieji įvykiai, o ypač tragiškas Simo Kudirkos šuolis į laisvę, iškėlė Lietuvos klausimą viso pasaulio viešumai ir kartu mus įpareigojo savo darbais ir aukomis užtikrinti, kad ji nebūtų užmiršta*⁴⁴.

VLIK'ui, įtvirtinant naujausių įvykių nepaneigiamas sąsajas su tautos laisvės siekiu, teko nuveikti nemažą darbą, apimančią tiek materialinę, tiek ir moralinę paramą. Siekiant išvaduoti S. Kudirką (1930–2023) bei išteisinti tėvą ir sūnų Brazinskus buvo renkamos lėšos, organizuojamas parašų rinkimo vėjus. Pavyzdžiui, VLIK'as, sužinojęs apie nelaimingą S. Kudirkos šuolį, pirmas susisieki su JAV Valstybės departamentu, LDT bei tarptautinėmis organizacijomis, o sutarus įkurti JAV visuomeninį koordinacinį komitetą „Piliečių pagalba Simui“, visą laiką tvirtai rėmė jo pastangas išvaduoti S. Kudirkos šeimą. Rengiantis Brazinskių teismo procesui pats K. J. Valiūnas kelis kartus vyko į Turkiją, kur rūpinosi advokato Celalo Yardimci'o samdymu, aplankė suimtuosius⁴⁵.

1971 m. sukako trisdešimt metų nuo 1941 m. Birželio sukilimo, tiek anapus, tiek ir šiapus Geležinės uždangos vertinamo nevienareikšmiškai. Ta proga VLIK'as paskelbė atsisaukimą, kuriame akcentavo, kad lietuvių tauta buvo sukilusi prieš sovietų okupaciją, taip pat sudarytą laikinąją Lietuvos vyriausybę nurodė kaip nepriklausomos valstybės atkūrimo požymį. Tačiau, kaip teigiama dokumente, „šešias savaites veikusią valstybinę nepriklausomybę vokiečių okupacinė valdžia užgniaužė ir įvedė Lietuvon savo nacinių režimą“⁴⁶. VLIK'as aiškiai nurodė Lietuvos okupacijos prielaidas, nes buvo atrasta vis daugiau nacių Vokietijos ir Sovietų Sąjungos dokumentų, įrodančių Baltijos kraštų lemtį. Visi šie dokumentai vėliau buvo įtraukti į dr. Bronio Kaslo (Kazlauskio) parengtą leidinį „USSR-German Aggression Against Lithuania“ („SSSR–Vokietijos agresija prieš Lietuvą“). Ši knyga, kurią VLIK'as suplanavo ir parengė bendradarbiaudamas su ALT, buvo išleista 1973 metais⁴⁷. Pažymėtina, kad VLIK'as tęsė ir ankstesnius savo leidybinius planus. Juose išliko periodinis leidinys „Eltos informacijos“, kuris 8 dešimtmečio pradžioje pasirodydavo ne tik lietuvių kalba, bet dar buvo leidžiamas ir kitomis šešiomis didžiųjų tautų kalbomis – anglų, prancūzų, vokiečių, italų, ispanų ir arabų.

Tarptautinėje arenoje vis labiau įsigalint ESBK idėjai, VLIK'as atitinkama linkme pakreipė ir savo darbotvarkę. Tai matyti iš Detroite vykusio 1971 m. metinio seimo veiklos. Vykdamas Lietuvos išlaisvinimo misiją, be tradiciniais tapusių rūpesčių – siekio išsaugoti LDT, paties VLIK'o plėtimo, įtraukiant jaunimo atstovus, politinių akcijų koordinavimo su kitais veiksniais, atsirado ir naujų – pavyzdžiui, memorandumų ir kitų priemonių, susijusių su artėjančia ESBK Helsinkyje, rengimas.

Įsisibėgėjant ESBK pasirengimo darbams ir prigesus Lietuvos bei kitų Baltijos kraštų laisvės komitetų gyvavimui, 1972 m. lapkričio 18 d. žengtas reikšmingas K. J. Valiūno inicijuotas žingsnis, paliudijęs

⁴¹ Lietuviai (VLIK'o pareiškimas, 1971 m. vasaris). *Eltos informacijos*, 1971, Nr. 3, p. 29. Taip pat: A. Sinkevičiaus 1971-03-05 raštas iš Niujorko... LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 34, l. 138.

⁴² *Lietuviai (VLIK'o pareiškimas, 1971 m. vasaris)*, p. 29.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*. Taip pat žr. S. Lozoraičio raštas LDT nariams. 1971-06-27. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 51, l. 54.

⁴⁵ A. Sinkevičiaus 1971-03-05 raštas iš Niujorko... LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 34, l. 138. Taip pat žr. Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 163–165; Lietuva tarptautinėje politikoje ir Vliko veikla. Vliko pirmininko dr. Kęstučio Valiūno kalba Vliko seime 1974 m. gruodžio 7 d. Bostone (tęsinys). *Keleivis*, 1974, gruodžio 31, p. 3.

⁴⁶ [Kronika]. VLIK'o tarybos posėdis. *Eltos informacijos*, 1971, Nr. 13, p. 173. Taip pat: 30 metų. [VLIK'o atsisaukimas 1971-04-30]. *Eltos informacijos*, 1971, Nr. 9, p. 119–120.

⁴⁷ *The USSR-German Aggression Against Lithuania* / Edited, with a foreword and introduction by B. J. Kaslas. New York: Robert Speller & Sons, 1973.

baltiečių politinių pajėgų vienijimasi egzilyje. Niujorke VLIK'as drauge su Pasaulio laisvųjų latvių federacija (*World Federation of Free Latvians*) ir Laisvųjų estų taryba (*Estonian World Council*) subūrė Pasaulinę baltų santalką (*World Baltic Conference, PBS*)⁴⁸. Beje, LDT atstovas, Lietuvos generalinis konsulas Niujorke Anicetas Simutis, pritardamas šiai iniciatyvai, nurodė paraleles iš praeities ir paminėjo 1921 m. Baltijos tautų bandymą sudaryti federaciją bei 1934 m. baltiečių pastangas vykdyti suderintą užsienio politiką, todėl buvo viliamasi, kad sudaryta Pasaulinė baltų santalka bus „tolimesnė tos pačios minties nešėja“⁴⁹. Iškelti trys naujojo baltiečių susivienijimo tikslai:

- 1) „pabrėžti draugiškumą ir sutarimą, per šimtmečius klestėjusius tarp lietuvių, estų ir latvių;
- 2) savo bendra ir savitarpyje suderinta akcija padėti estų, latvių ir lietuvių tautoms išsilaisvinti iš Sovietų Rusijos okupacijos, kuri gresia sunaikinti fizinę ir kultūrinę Baltijos tautų egzistenciją;
- 3) veikti Latvijos, Lietuvos ir Estijos nepriklausomybės atstatymui, kad Baltijos valstybių žmonės galėtų įvykdyti savo apsisprendimo teisę“⁵⁰.

Įgyvendindama įvardytus tikslus, PBS pasiryžo išplėsti savo veiklą po visą Vakarų pasaulį, ir, be politinės veiklos derinimo, dar numatė keistis informacija apie Lietuvą, Latviją, Estiją bei ateityje įsteigti bendrą informacijos centrą. Naujai kilusiam Baltijos egzilio dariniui vadovauti pavesta Santalkos prezidentumui, į kurį turėjo būti renkama po tris asmenis nuo kiekvienos organizacijos ir kuris turėjo posėdžiauti kartą per du mėnesius, o pirmininku rotacijos būdu turėjo tapti vis kitos tautos atstovas (t. y. latvis, lietuvis arba estas). Pirmuoju pirmininku tapo lietuvių atstovas K. J. Valiūnas. Užbėgant įvykiams už akių būtina pabrėžti, kad PBS, veikiančiai jau platesniu tarptautiniu mastu, buvo lemta itin daug rūpintis koordinuojant bendrus baltiečių veiksmus, vykdomus siekiant pasirošti vadinamajam Helsinkio procesui. Buvo keliamas svarbiausias bendras siekis, kad ESBK nesutiktų su dabartine Baltijos kraštų padėtimi. Kitaip tariant, kad nebūtų patvirtintas ir pripažintas šių šalių inkorporavimas į SSRS.

VLIK'as ne tik plėtė savo veiklą, bet atremdamas kitų išsivijios organizacijų kritiką dėl konservatyvumo, ryšių su visuomene praradimo ir jaunų pajėgų stokos tobulino savo struktūrą. To siekdama organizacija ryžosi svarbiems pokyčiams – atnaujino valdybą ir įtraukė į ją jaunosios kartos narius: Antaną Ruzgaitį ir Vytautą Radzivaną. Taip buvo paneigtas nuogastavimas dėl pačios organizacijos uždarmo bei jos senėjimo⁵¹. Be to, nagrinėjamu laikotarpiu VLIK'ui teko atlaikyti sovietinio saugumo surengtą išbandymą. Omenyje turimas KGB suplanuotas buvusio VLIK'o tarnautojo, „Eltos biuletenio“ (vėliau „Eltos informacijų“) redaktoriaus Vytauto Alseikos „sprendimas sugrįžti“ į sovietų Lietuvą ir iš ten vykdyti propagandinį puolimą prieš organizaciją bei visą Lietuvos laisvinimo sąjūdį Vakaruose. Vis dėlto, kaip pastebėjo VLIK'o oponentai išsivijoje, tai padėjo pagarsinti organizaciją Tėvynėje. „Tiek propagandos Lietuvos spaudoje VLIK'as dar nėra turėjęs“⁵², – tokia mintis buvo išsakyta „Akiračiuose“.

Lietuvos laisvinimo misijos teorinį pagrindą sustiprino 1972 m. Klivlande vykęs VLIK'o seimas. Jame buvo analizuojama naujoji VLIK'o situacija, atsižvelgiant į to laikotarpio aktualias tarptautines aplinkybes, ir gvildenami klausimai, susiję su Rytų ir Vakarų santykių atšilimu, taip pat protestais sovietų Lietuvoje⁵³. Seime kalbėjęs LDT atstovas dr. Stasys Antanas Bačkis (1906–1999) prognozavo, kokią įtaką Lietuvos laisvės bylai turės politinio klimato atšilimas Europoje, ir akcentavo, kad laisvinimo veiksmų veikla taps sudėtingesnė. Dr. Jonas Genys, svarstydamas VLIK'o ir visuomenės santykį, kėlė idėją sustiprinti politinį aktyvumą lituanistinėse mokyklose ir oponavo tiems, kas „patarė užmiršti laisvinimo bylą

⁴⁸ Plačiau žr. Daugvydas, V. Baltiečių vienybė. *Akiračiai*, 1973, Nr. 1, p. 10; Veidai ir vaizdai. (Informacija apie politinį susivienijimą – Pasaulio Baltų Santalką (Baltic World Conference). *Lietuvių dienos*, 1972, Nr. 10, p. 22; [ELTA]. Sudarė Pasaulinę baltų santalką. *Dirva*, 1972, gruodžio 1, p. 1; Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 184.

⁴⁹ [ELTA]. *Sudarė Pasaulinę baltų santalką*, p. 1.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Plg. VLIK'o padėties 1972 m. apžvalga (LSSR URM dokumentas). LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 106–109, l. 115.

⁵² Cituota iš: Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 189.

⁵³ VLIK'o padėties 1972 m. apžvalga (LSSR URM dokumentas). LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 109–110. Taip pat žr. Dz[i-kas], S. Mes negalime likti abejingi. *Lietuvių dienos*, 1973, Nr. 2, p. 6.

ir rūpintis tikrai kultūra⁵⁴. Tokią poziciją propaguojanti liberalioji srovė ir jos skleidžiama idėja, anot pranešėjo, „patinka Maskvai“⁵⁵. Stasys Dzikas, tęsdamas mintį apie Lietuvos bylos kėlimą, atkreipė dėmesį į aktyvėjantį tautos pasipriešinimą okupuotoje Tėvynėje ir kvietė laisvinimo procese dalyvaujančias organizacijas siekti veiksmų derinimo⁵⁶. Jurgis Valaitis, pabrėžęs, kad VLIK'as atlieka „svarbius uždavinius, kuriuos Lietuvos rezistencija pati viena negalėtų atlikti“, pripažino, „kad pagrindinis frontas, lemiamos grumtynės vyksta ir vyks Lietuvoje“⁵⁷. Dar buvo svarbu, kad greta Lietuvos laisvinimo veiklos, išėivijos bemaž porą dešimtmečių plėtotos išimtinai Vakaruose, konkrečių laisvės apraiškų troškimo buvo sulaukta ir pačioje okupuotoje Tėvynėje. Tai stiprino bendrą Lietuvos laisvinimo veiklą ir darė Lietuvos laisvės bylos kėlimą realesniu dalyku.

Jau kitame, jubiliejiniame seime, įvykusiame 1973 m. Kanados mieste Toronte, trijų dešimtmečių sulaukęs VLIK'as tęsė laisvinimo veiklos metodologinius svarstymus. Atsižvelgiant į tarptautinių įvykių kaitą bei galimą jų įtaką Lietuvos laisvinimo veiklai, buvo aptarta sovietų valdomos Lietuvos padėtis ir sugrįžta prie skausmingų tautai temų – represijų, genocido, rusifikavimo, taip pat paliesta sovietams atitekusių Rytprūsių problemos sprendimo perspektyva⁵⁸.

Seime buvo priimti išėivijoje vėliau pozityviai įvertinti nutarimai. Pabrėžiant žmogaus teisių reikšmingumą, visų pirma akcentuota „Lietuvos gyvenimo sekimas ir objektyvus jo vertinimas“⁵⁹, todėl vykdamant Lietuvos laisvinimo veiklą vienu svarbesnių VLIK'o uždavinių tapo informacinės tarnybos plėtimas. Jį įgyvendinant būtinai reikėjo nuolat „kelti aikštėn okupanto daromas Lietuvai skriaudas“⁶⁰, pasitelkiant įvairius būdus pildyti Lietuvos laisvės bylą ir rengtis ją iškelti tarptautinėje plotmėje. Taip pat numatyta „kreiptis į visas už žmogaus teisių įgyvendinimą kovojančias organizacijas, mokslo žmones, visuomenės veikėjus, religinius vadovus ir religines organizacijas ieškant pagalbos laisvinimo darbe“⁶¹. Tvirtinant lietuvių siekius moralinėje plotmėje pasiūlyta prašyti Vatikano, kad būtų „periodiškai skelbiamos Maldos Dienos už komunizmo persekiojamus krikščionius“⁶². Toronto jubiliejiniame seime VLIK'o pirmininkas, apibendrinamas laisvinimo misiją, iškėlė svarbią tezę:

*Kaip VLIK'o uždavinys yra globalinis – Lietuvos laisvinimas, taip ir jo veikla turinti būti globalinė, apimanti visą išėiviją.*⁶³

Kad VLIK'o veikla tarptautiniu mastu plėtėsi ir stiprėjo, parodė netolimos ateities konkretūs įvykiai. Pavyzdžiui, mezgantis Vatikano ir SSRS ryšiams ir kylant grėsmei, kad galimai bus uždaryta Lietuvos atstovybė prie Šventojo Sosto, VLIK'as subūrė užsienio lietuvius į galingą protesto akciją, ir atstovybė toliau tęsė savo veiklą⁶⁴.

Buvo aiškiai suvokiama, kad, kaip 1974 m. Bostono seime pripažino K. J. Valiūnas, susiklosčius to meto tarptautinei padėčiai, „kuri niekuomet nebuvo tokia nepastovi ir turinti tiek neišspręstų problemų, kaip šiandien“⁶⁵ Lietuvos laisvinimo veikla, vykdoma tiek paties VLIK'o, tiek ir tiesiogiai jo vadovybės, „yra sunki, nuolatinė, pastovi ir mažai garsinama“⁶⁶. Dar daugiau – 1974 m. VLIK'o laukė nemaži išbandymai.

⁵⁴ VLIK'o padėties 1972 m. apžvalga (LSSR URM dokumentas). LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 109–110.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Taip pat žr. Dz[ikas], S. *Mes negalime likti abejingi*, p. 6.

⁵⁷ VLIK'o padėties 1972 m. apžvalga (LSSR URM dokumentas). LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 109–110.

⁵⁸ Žr. A. S. VLIK'o jubiliejinis seimas Toronte. *Lietuvių dienos*, 1974, Nr. 1, p. 16.

⁵⁹ VLIK'o Seimo Toronte 1973 XII 1–2 nutarimai. *Dirva*, 1973, gruodžio 14, p. 3.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ R. G. Tauta nepasiekia laisvės, jei nekojoja. Sukaktuvinis VLIK'o seimas. *Tėviškės žiburiai*, 1973, gruodžio 13, p. 1.

⁶⁴ Plačiau žr. Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 85; Milukas, A. A. VLIK and Lithuanian Sovereignty. *Lietuvių dienos*, 1975, Nr. 1, p. 22.

⁶⁵ Iš Dr. Kęstučio Valiūno, VLIK'o pirmininko pasakytos kalbos VLIK'o seime, Bostone. *Nepriklausoma Lietuva*, 1975, sausio 29, p. 1.

⁶⁶ *Ibidem*.

Vienas bendras visiems baltiečiams išbandymas atėjo iš Australijos, vėliau ir iš Naujosios Zelandijos vyriausybių, kai jos atšaukė Baltijos šalių okupacijos nepripažinimą *de jure*. Kai tik ši žinia pasiekė VLIK'ą, jo vadovai ėmėsi operatyvių veiksmų, kad pašalintų tiesioginę grėsmę, kilusią Lietuvos laisvės bylai. Pareiškus protestą Australijos vyriausybei, visa išeivija buvo paraginta siųsti jai protesto laiškus ir telegramas. Be to, kreiptasi į PBS giminingą organizaciją – BATUN'ą, kuri savo lobistinę veiklą kreipė į Jungtines Tautas (JT), kad baltiečiai veiktų būtent per Australijos misiją prie JT. Taip pat PLB drauge su latvių bei estų bendruomenėmis pakviesta surengti demonstracijas prie Australijos įstaigų. Apie tai buvo paskelbta viso pasaulio lietuviams per spaudą ir radiją⁶⁷.

Kitas išbandymas palietė dvi asmenybes – buvusios Laikinosios vyriausybės narius Juozą Ambrazevičių-Brazaitį (1903–1974) ir Joną Šlepetį (1894–1981), kuriems buvo primetama pronacistinė veikla. Suprantama, tai nevyko be sovietų specialiųjų tarnybų įsikišimo. Atsakydamas į tai VLIK'as parengė išsamų memorandumą, kuriame išdėstytos palankios žydų gyvenimo sąlygos, susiformavusios Lietuvoje dar nuo XIV a., ir šį dokumentą įteikė JAV Valstybės departamentui. Lydraštyje buvo akcentuota, kad per dviejų totalitarinių galybių – bolševikų ir nacių okupacijas Lietuvoje žuvo apie septyni šimtai tūkstančių jos gyventojų⁶⁸. Po apklausų ir tyrimų VLIK'as iš JAV Imigracijos ir natūralizacijos tarnybos sulaukė pranešimo, paneigiančio minimų iškilų išeivijos veikėjų sąsajas su pronacistine ar antisemitine veikla⁶⁹.

Toliau konsoliduojant Lietuvos laisvinimo sąjūdyje dalyvaujančių organizacijų darbą buvo reikšmingas VLIK'o vicepirmininko J. Valaičio planas, parengtas svarbiam 1974 m. renginiui – Lietuvos laisvinimo darbo konferencijai⁷⁰. Joje buvo priimti Tėvynės laisvinimo veiksmų bendri nuolatiniai bei specialūs darbai. Suvokta, jog su laiku kintant lietuvių visuomenei, keičiasi ir aplinkybės, darančios įtaką Lietuvos laisvinimo veiklai. Todėl raginta, kad į tai atsižvelgdamas VLIK'as turėtų nuosekliai prisiderinti prie šios kaitos. Aktualioje ir visoje išeivijoje nevienareikšmiškai vertinamoje ryšių su Tėvyne srityje dabar buvo rekomenduojama

*vadovautis savo sveika nuovoka, sąžinės jautrumu ir tautiniu sąmoningumu, vengiant bet kurių veiksmų, kurie galėtų pakenkti Lietuvos valstybingumo tęstinumui ar lietuvių tautos pastangoms išlikti ir išsivaduoti iš okupacijos*⁷¹.

Šis sprendimas buvo lankstesnis, palyginti su 1966 m. priimtu Klivlando nutarimu, ir leido siekti platesnių ryšių su tautiečiais bei sovietų valdoma Lietuva. Konstruktyvūs siūlymai, skatinantys laisvinimo veiksmų vienybę, buvo juntami ir kituose pasisakymuose bei pranešimuose. Pavyzdžiui, VLIK'o tarybos pirmininkas Vytautas Vaitiekūnas pastebėjo, kad stiprinant Lietuvos laisvės bylos kėlimą yra

*pribrendęs laikas duoti išeivijai vieningos orientacijos gaires, vieningą veiklos programą ir vieningą Lietuvos laisvinimo darbų vykdymą bei finansavimą, kad mūsų intelektualinių ir materialinių išteklių užtektų vieningam ilgąs distancijos keliui į Lietuvos nepriklausomybę*⁷².

Tokiu būdu VLIK'as, išlaikydamas laisvės kovos centro pasiekimus ir keldamas naujus uždavinius, dar labiau sustiprino savo pozicijas visame Lietuvos laisvinimo sąjūdyje, ėmė veikti globaliau ir apimti visą išeiviją. Sovietų propagandos teiginiai, kad „VLIK vadovai dėl savo konservatyvumo, politinių gabumų ir pasenusios ideologijos negali prisitaikyti prie pastoviai besikeičiančios tarptautinės padėties, pripažinti pastarųjų metų esminius pasikeitimus Europoje“⁷³, buvo paneigti – paliudytas šios organizacijos

⁶⁷ Žr., pavyzdžiui: *Lietuva tarptautinėje politikoje ir Vliko veikla. Vliko pirmininko dr. Kęstučio Valiūno kalba Vliko seime 1974 m. gruodžio 7 d. Bostone (tęsinys)*, p. 3.

⁶⁸ Žr. *ibidem*.

⁶⁹ Plačiau apie tai žr. Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 224.

⁷⁰ Ji įvyko 1974 m. spalio 26–27 d. Niujorko priemiestyje Vait Pleinse (angl. *White Plains*).

⁷¹ Lietuvos laisvinimo darbo konferencijos, įvykusios 1974 m. spalio 26 ir 27 dieną White Plains, New York, sutartos išvados. *Eltos informacijos*, 1974, Nr. 46, p. 191.

⁷² Politiniai veiksniai ir bendruomenė. *Pasaulio lietuvis*, 1974, Nr. 2/67, p. 24, p. 25.

⁷³ VLIK'o padėties 1972 m. apžvalga. LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 168, l. 118.

gyvybingumas, taip pat atnaujinta jos valdybos sudėtis papildant ją jaunesniais. Apibendrintas VLIK'o vertinimas po Toronto seimo bene labiausiai atsispindėjo išėivijos spaudoje:

[...] VLIKas nėra senelių saujelė, o pajėgių žmonių kolektyvas, kurio priešakyje stovi žvalus, patyręs ekonomistas ir politikas dr. K. J. Valiūnas⁷⁴.

3. VLIK'o dėmesys Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai (ESBK)

VLIK'as – pirmoji lietuvių išėivijos politinė organizacija, atkreipusi dėmesį į prasidėjusį Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) rengimo procesą. Kaip žinia, dar 1972 m. lapkričio 7 d. buvo parengtas išsamus, dokumentais paremtas VLIK'o memorandumas⁷⁵. Jis buvo išsiųstas Antrojo pasaulinio karo koalicijos narėms – JAV, Didžiąjai Britanijai ir Prancūzijai, taip pat Kanadai ir Europos valstybėms, nepriklausančioms Rytų, arba socialistiniam, blokui. Pagrindinis memorandumo argumentas, kuriuo remtasi kreipiantis į Vakarų valstybes, iš jų ypač išskiriant Antrojo pasaulinio karo sąjungininkes, buvo toks:

Lietuva buvo viena pirmųjų sovietų-nacių sąmokslu aukų. Jos nepriklausomybę ir laisvę sunaikino du agresoriai – Sovietų Sąjunga ir Nacių Vokietija. Lietuvių tauta turi teisę reikalauti, kad siekiant visuotinio Europos sutarimo jai būtų sugrąžinta laisvė naudotis savo suvereninėmis teisėmis. Lietuviai tiki, kad Vakarų valstybės ir toliau neprisidės prie tokios sutarties, kuri patvirtintų ar prailgintų buvusių suvereninių Vidurio ir Rytų Europos valstybių, dabar SSSR vergijoje, nesavanorišką subordinaciją.⁷⁶

Tuo pačiu reiškiamas viltis, kad

Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija turėtų būti ne tik paskata, bet ir proga tvirtai reikalauti, kad SSSR vyriausybė įvykdytų savo prieškarinius įsipareigojimus bei pažadus Lietuvos atžvilgiu, atitraukdama savo karines pajėgas ir administracinį aparatą iš Lietuvos, tuo paruošdama dirvą Lietuvos integracijai į Europos saugumo ir bendradarbiavimo sistemą.⁷⁷

Dokumente užsimenama ir apie lietuvių genocidą, kuris reišėėsi masiniais išvežimais (trėmimais), areštais ar tiesioginiu fiziniu smurtu ir kurį sovietai „naudoja tautos pasipriešinimui palaužti“. Teigiama, kad „daugiau kaip 15 nuoš.[imėčių] Lietuvos gyventojų žuvo sovietų kalėjimuose ir Sibiro arktinių sričių koncentracijos stovyklose“⁷⁸, primenama Jugoslavijos vadovo maršalo Josipo Broz-Tito 1951 m. liepos 29 d. pareikšta mintis apie genocidą ir tiesiogiai klausima: „Kur šimtai tūkstančių estų, latvių ir lietuvių? Kas naikina ištisas tautas ir vykdo masines žudynes?“⁷⁹ Dokumente taip pat akcentuojama lietuvių tautos rezistencija, kuri 1944–1952 m. reišėėsi ginkluota kova⁸⁰, pareikalavusia „daugiau kaip 50 000 jaunų vyrų gyvybių“⁸¹. Galiausiai memorandume pažymima, kad tautinė rezistencija nesumažėjusi ir tai patvirtina neseni įvykiai – užsimenama apie „šių metų gegužės mėn. riaušes Kaune, demonstracijas, masines peticijas, pabėgimus“⁸². Baigiamojoje memorandumo dalyje VLIK'as išdėsto lietuvių tautos lūkesčius ir nuostatas:

⁷⁴ *Politiniai veiksniai ir bendruomenė*, p. 25.

⁷⁵ Lithuania and the European Conference on Security and Cooperation. Memorandum. November 7, 1972. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 684, l. 177–197.

⁷⁶ [ELTA]. VLIKO memorandumas Europos Saugumo Konferencijos klausimu. *Darbininkas*, 1972, gruodžio 1, p. 1–2.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Plačiau apie tai žr. Girnius, K. K. *Partizanų kovos Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1990.

⁸¹ [ELTA]. VLIKO memorandumas Europos Saugumo Konferencijos klausimu, p. 2.

⁸² *Ibidem*.

[Lietuva – J. B.] *Pasiryžusi kovoti be kompromisų iki Lietuvos Valstybės suverenumo atstatymo, o lietuvių tauta laikys bereikšmiai ir jos neįpareigojančiais bet kokius nuosprendžius, padarytus be jos teisėtų atstovų dalyvavimo ar ir galėsiančius pažeisti ar paneigti Lietuvos teises ir gyvybinius interesus*⁸³.

Tokios mintys patvirtino Lietuvos laisvinimo misijos nuoseklumą, tad VLIK'as paliudijo, kad lietuvių išeivija yra susitelkusi ir pasiryžusi išlaikyti Lietuvos laisvės bylą. Pažymėtina, jog šios paskatos davė ir apčiuopiamų materialinių rezultatų: artėjant ESBK baigiamojo akto pasirašymui Helsinkyje Tėvynės laisvinimo reikalui telktos lėšos išaugo nuo 8 (1973 m.) iki 10 tūkstančių dolerių (1974 metais)⁸⁴.

Dera pastebėti, kad rengdamas minėtą memorandumą VLIK'as buvo užsitikrinęs JAV administracijos palankumą ir sulaukęs patikinimo, kad JAV nekeis savo požiūrio į Baltijos šalių sovietinę okupaciją. Tai paaiškėjo 1972 m. liepos 11 d., kai K. J. Valiūnas susitiko su JAV Valstybės departamento Baltijos valstybių skyriaus vadovu Doyle'iu Martinu. Aptariant vykstantį pasirengimą ESBK D. Martinas patvirtino, kad

*Baltijos valstybių padėtis yra skirtinga su Sovietų Sąjungos respublikų padėtimi palyginus, nes Lietuva turėjo savo nepriklausomą valstybę, kuri buvo jėga inkorporuota. JAV Lietuvos jungimo į Sovietų Sąjungą nepripažino ir nepripažins.*⁸⁵

Dar labiau VLIK'o poziciją sutvirtino 1973 m. lapkričio 8 d. JAV Valstybės departamento raštas, kuriame pareiškta:

*JAV politika Pabaltijo atžvilgiu nesikeisianti, tad Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos išvadoje teisiniai reikalai nebus pakeisti*⁸⁶.

Tačiau ši JAV administracijos nuostata, VLIK'o nuomone, ne visiškai tenkino Baltijos tautų lūkesčius. Kaip žinia, ESBK dokumentuose fiksuojami esamų Europos valstybių sienų neliečiamumo, laisvo tautų apsisprendimo ir žmogaus teisių gerbimo principai. Todėl, VLIK'o požiūriu, laisvo tautų apsisprendimo principas sovietų okupuotoms Baltijos šalims nėra pakankama garantija išsilaisvinti. Būtina siekti, kad ESBK dokumentuose greta minėto principo Vakarų valstybės nurodytų nepripažįstančios prievartinio ir neteisėto Baltijos valstybių įtraukimo į Sovietų Sąjungą⁸⁷. Taigi VLIK'as buvo tvirtai įsisąmoninęs, kad „tiesioginiai ar netiesioginiai konferencijoje bus paliesta ir Lietuva“⁸⁸. Todėl atstovavimas Lietuvos bylai ir jos gynimas vykstant ESBK darėsi vienu aktualiausių klausimų ir pačioje VLIK'o veiklos darbotvarkėje.

ESBK dalyvių konsultacijų pirmo etapo išvakarėse (1973 m. liepos mėn.) į Helsinkį atvyko bendra PBS delegacija, vadovaujama K. J. Valiūno. Iš lietuvių joje dar buvo VLIK'o ir ALT deleguoti nariai dr. Jonas Genys (1923–2016), dr. Petras Vileišis, Eglė Žilionytė (Žilionis) – jie drauge su trimis latviais ir dviem estais ir sudarė baltiečių delegaciją.

Lietuviai šiam susitikimui buvo parengę anglų kalba ELTOS biuletinį ir informacinį leidinį „Lithuania, how much do we know about her“, kuriuos išplatino konferencijos dalyviams ir žurnalistams. Dar prieš šią kelionę Vakarų Europos valstybių vyriausybėms buvo išsiuntinėta jau minėta B. Kaslos parengta dokumentų knyga „USSR-German Aggression Against Lithuania“.

Be literatūros apie sovietų okupuotus Baltijos kraštus, baltiečių delegacija į Suomijos sostinę atvežė laišką, adresuotą Helsinkio pasitarime dalyvaujantiems Vakarų valstybių užsienio reikalų ministrams.

Dokumente „Baltic Statement to Foreign Ministers at Helsinki Conference“, kuris paskelbtas 1973 m. liepos 2 d., visų pirma primenama, kad Tautų Sąjungos narės Estija, Latvija, Lietuva 1940 m. buvo sovietų okupuotos ir todėl vykstanti Europos konferencija neturėtų reprezentuoti „Europos bendruomenę be

⁸³ *Ibidem.*

⁸⁴ Žr. R. G. *Tauta nepasiekia laisvės, jei nekovoja. Sukaktuvinis VLIK'o seimas*, p. 1; VLIK'o sąmata 1974 m. *Draugas*, 1974, vasario 5, p. 1.

⁸⁵ Dr. K. J. Valiūnas Valstybės departamente. *Keleivis*, 1972, liepos 25 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 1, b. 54, l. 17.

⁸⁶ VLIK'o seimo sesija Toronte. *Draugas*, 1973, gruodžio 3 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 1, b. 57, l. 74.

⁸⁷ Žr. 1975 m. balandžio 26 d. VLIK'o tarybos pareiškimas. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 57, l. 122.

⁸⁸ Vlikui netrukus susirenkant. *Keleivis*, 1972, lapkričio 14, p. 2.

Estijos, Latvijos, Lietuvos⁸⁹. Toliau teigiama, kad Sovietų Sąjungos įvykdyta Baltijos valstybių aneksija yra 1939 m. Molotovo–Ribbentropo pakto rezultatas; pasirašius šį paktą buvo sulaužytos Estijos, Latvijos ir Lietuvos su Sovietų Sąjunga pasirašytos (1926, 1932, 1934, 1939 m.) nepuolimo sutartys. Todėl konferencijos prašoma pirmučiausia paskelbti negaliojančiu šį 1939 m. sovietų ir vokiečių paktą. Be to, atkreiptas dėmesys į 1970 m. priimtą JT XXV rezoliuciją dėl tautų laisvo apsisprendimo. Joje skatinami draugiški ryšiai tarp valstybių, o tai turėtų galioti ir trims Baltijos valstybėms – Estijai, Latvijai ir Lietuvai. Pačioje dokumento pabaigoje pareiškiamas viltis, kad ESBK procese bus palaikomas Estijos, Latvijos ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas⁹⁰.

Baltiečių delegacijos nariai Helsinkyje visais įmanomais būdais stengėsi paviešinti sovietų okupuotų Baltijos kraštų padėtį. Delegacijai pavyko susitikti su Suomijos, Danijos, Švedijos užsienio reikalų ministerijų atstovais, bet būta ir susitikimų, kurie tapo nemaloniais incidentais. Antai liepos 4 d. delegacijos narys, latvių organizacijos vadovas Uldis Grava kaip žurnalistas pateko į Vokietijos Demokratinės Respublikos (Rytų Vokietijos) pasiuntinybę, kur vyko Helsinkio pasitarime dalyvaujančių šalių užsienio reikalų ministrų priėmimas. Latvis, priėjęs prie Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriaus Aleco Douglaso-Home'o pasiteiravo, kodėl ESBK dienotvarkėje neįtrauktas klausimas dėl Baltijos valstybių. Tuomet jam buvo patarta paklausti priėmimo esančio SSRS užsienio reikalų ministro Andrejaus Gromyko. U. Grava taip ir padarė, bet diskusija neįvyko – netrukus iš priėmimo jis buvo pašalintas. Kitą dieną PBS delegacijos narius suėmė suomių policija, nes, kaip vėliau paaiškėjo, sovietai, žinodami apie baltiečių delegacijos atvykimą į Helsinkį, informavo Suomijos vyriausybę, kad atvykusi delegacija yra teroristai, kurių tikslas „įvykdyti teroro veiksmus“. PBS delegacijos vadovas, o kartu ir kaip VLIK'o pirmininkas, K. J. Valiūnas apklausoje pareiškė:

Atvykome tam, kad pasakytume konferencijos dalyviams, išskyrus SSRS ir jos satelitų užsienio reikalų ministrus, jog esame neteisėtai okupuoti, ir jog ši konferencija turėtų svarstyti ir mūsų padėtį.⁹¹

Taigi šis delegacijos suėmimas dar kartą baltiečiams patvirtino, kad sovietai nepakentė jokio priminimo apie jų įvykdytus neteisėtus veiksmus Baltijos valstybių atžvilgiu⁹². O štai kaip suėmimo faktą pakomentavo K. J. Valiūnas:

delegacijos areštas – tai prievartos aktas ne tik įvykdytas prieš areštuotuosius, bet ir Suomijos atžvilgiu – sunkios padėties, kuri visiems suprantama, nes tai – sovietų intervencijos ženklas⁹³.

Vis dėlto, delegacijos suėmimas turėjo ir teigiamą pusę. Kaip pastebėjo laikraščio „The Globe“ korespondentas, „suimtieji Lietuvos, Latvijos ir Estijos išeiviai susilaukė didesnės reklamos, negu jie būtų likę nesuimti“⁹⁴. Apie baltiečių suėmimą Helsinkyje pranešė JAV, Didžiosios Britanijos, Švedijos, Danijos, Suomijos žiniasklaida. Sugrįžęs į Niujorką, 1973 m. liepos 11 d. K. J. Valiūnas surengė spaudos konferenciją, kurioje informavo apie PBS delegacijos apsilankymą Helsinkyje, o vėliau, rugsėjo 5 d., JAV Kongreso leidinys „Congressional Record – Senate“ paskelbė VLIK'o pirmininko pareiškimą. Jame teigiama, kad ESBK turėtų

reikalauti, kad SSRS laikytųsi savo prieškarinio įsipareigojimų ir pasižadėtų išvesti savo ginkluotąsias pajėgas ir administracinį aparatą iš Estijos, Latvijos ir Lietuvos⁹⁵.

⁸⁹ [Dr. K. J. Valiūnas]. Baltic Statement to Foreign Ministers at Helsinki Conference. *Lietuvių dienos*, 1973, Nr. 8, p. 20.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 206.

⁹² Taip pat žr. Kaip sovietų įsakymu buvo suimta pabaltiečių delegacija Helsinkyje. *Keleivis*, 1973, liepos 10, p. 1.

⁹³ [ELTA]. The Battle in Helsinki. *Lietuvių dienos*, 1973, Nr. 8, p. 19. Taip pat žr. Informacija apie reakcinės emigracijos antisovietinius veiksmus Europos konferencijos metu. LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 192.

⁹⁴ Cituota iš: „Tai nėra suomių tautos nusistatymas...“. *Keleivis*, 1973, liepos 17, p. 1.

⁹⁵ Valiūnas, K. J. Detention of Americans of Baltic Descent in Helsinki, Finland, during the European Security Conference. *Congressional Record – Senate*, 1973, September 5, p. 28490. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.congress.gov/93/crecb/1973/09/05/GPO-CRECB-1973-pt22-2-2.pdf> [žiūrėta 2024-03-01].

Besiartinantį ESBK baigiamojo akto pasirašymą, kuris turėjo įvykti 1975 m. vasarą, VLIK'as sutiko tirdamas padėtį ir „Eltos informacijose“ surengdamas diskusiją, turėjusią iškelti Lietuvos laisvinimo sąjūdžio Vakaruose aktualijas. Pirmiausia teko konstatuoti, kad tiek tarptautinių įvykių raida, tiek ir SSRS vidaus padėtis rodo, kad artimiausia ateitis Lietuvai dar nelemia išsivadavimo. Todėl pažymėta, kad šiuo metu labai svarbu ir siektina išseivijoje „laisvinimo darbo konsolidacijos ir tikslingesnio derinimo“⁹⁶, taip pat buvo pripažinta, kad mažta lietuvių Vakaruose pajėgos. Nurodyta, kad laisvinimo veiklos židinys turėtų būti „ten, kur yra mūsų darbo talkos ir finansų pagrindiniai išteklių“⁹⁷, t. y. JAV ir Kanadoje. Pagrindinis laisvinimo veiklos dėmesys kreiptinas į JAV ir tik po to, esant palankiai padėčiai, – į Europą, kuri „betarpiškai lems ar įtakos Lietuvos ateitį“⁹⁸. Pakartotinai pabrėžta, kad Lietuvos laisvinimo darbe dalyvaujantis VLIK'as veikia tautos vardu, kaip ir yra įrašyta 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje. Esant tokioms nuostatomis įmanoma išlaikyti Lietuvos valstybės tęstinumo idėją. Todėl VLIK'ui dera ir toliau išlikti Lietuvos laisvinimo veiklos lyderiu ir svarbu, kad jis būtų „prieinamas ir savas“ tiek jį patį sudarančioms grupėms, tiek ir kitoms sąjūdyje Vakaruose dalyvaujančioms organizacijoms (ALT, PLB). Kartu buvo pripažinta, kad „Lietuvos vadavimo darbas, dirbamas čia išseivijoje, yra tik pagalbinis ir vienas pats Lietuvos laisvės ar nelaisvės nenulems“⁹⁹. Taigi raginama atkreipti žvilgsnį tiek į tarptautinę įvykių eigą, tiek ir į padėtį SSRS viduje, galiausiai – į okupuotos Lietuvos žmonių valią.

Sklandant išseivijos nuogaštavimus dėl galimo Baltijos valstybių aneksijos teisinio pripažinimo ir jo įtvirtinimo ESBK baigiamojo akto nutarimuose, reikšminga buvo sušaukta nepaprastoji lietuvių politinė konferencija, įvykusi 1975 m. balandžio 12–13 d. Čikagoje. Joje svarbiausias buvo K. J. Valiūno pranešimas, kuriame buvo pasiūlyta strategija artimiausiai ateičiai ir išdėstytos trys siektinos Lietuvos laisvinimo darbo kryptys.

Pirmoji – LDT ir VLIK'o atstovų lankymasis Vakarų valstybių, dalyvaujančių ESBK, sostinėse, antroji – visų laisvinimo organizacijų, veikiančių šalyse, kurios yra ESBK dalyvės, veiksmų koordinavimas, trečioji – Baltijos šalių išseivių organizacijų, pirmiausia PBS, tarpusavio bendravimas¹⁰⁰.

Detaliau svarstant minėtas tris laisvinimo veiklos kryptis, ryškėjo jas atitinkančių ateities darbų kontūrai. Įgyvendinant pirmąją kryptį, buvo numatyta rengti memorandumus, dokumentinę medžiagą, juos skleisti lankant įvairių valstybių parlamentarus, žymias asmenybes, susitinkant su žiniasklaidos atstovais – visu tuo siekta palankaus poveikio Lietuvos laisvės bylai. Dirbant antrąją kryptimi planuota valstybėse, kuriose reiškiasi lietuvių organizacijos, steigti jų informacijos centrus, prisidėti prie bendro Baltijos informacijos centro kūrimo. Be to, pasiūlyta kreiptis į Šventąjį Sostą, kad jis „tartų moralinį stiprų žodį mūsų krikščioniškosios tautos klausimu“¹⁰¹. Trečioji kryptis numatė Baltijos šalių išseivių susivienijimų bendradarbiavimą veikiant visose ESBK dalyvaujančiose valstybėse ir skatino ryšių su kitomis tautomis, patekusiomis į Sovietų Sąjungos priklausomybę, palaikymą.

Aktyviausiai veikta buvo trečiąja laisvinimo darbo kryptimi. Tomis dienomis, kai Helsinkyje vyko ESBK baigiamojo akto pasirašymo ceremonija, joje lankėsi ir Baltijos šalių išseivių politinis junginys PBS. Kaip žinia, šis susivienijimas, užsibrėžęs koordinuoti „visų baltų politinę veiklą ir bendromis jėgomis padėti mūsų kraštams išsivaduoti iš rusų okupacijos“¹⁰², dar prieš ESBK baigiamojo akto pasirašymą sutarė, kad „galima daugiau padaryti bendrai“¹⁰³. Liepos 30 d. PBS paskelbė deklaraciją, kurioje konstatavo, kad

⁹⁶ Lietuvos laisvinimo darbo konferencija. [VLIK'o vicepirmininko Jurgio Valaičio pranešimas seime, vykusiam 1974 m. gruodžio 7–8 d. Bostone]. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 7, p. 27.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 28.

¹⁰⁰ Žr. VLIK'o pirmininko dr. K. J. Valiūno įvadinio pasisakymo metmenys nepaprastojoje veiksmų konferencijoje Čikagoje, balandžio 12 d. 1975 m. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 15, p. 59–60.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 60.

¹⁰² VLIK'ui pradedant naują kadenciją. VLIK'o pirmininkas K. J. Valiūnas atsako į Emilijos Čekienės klausimus. *Dirva*, 1973, vasario 9, p. 1, p. 1.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 1.

*Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijoje priimti nutarimai neprivalomi Estijai, Latvijai ir Lietuvai, nes šios šalys konferencijoje nedalyvavo. Mes kategoriškai nesutinkame su tvirtinimais, esą Baltijos šalims konferencijoje atstovavusi SSRS vyriausybė.*¹⁰⁴

Pačiose Helsinkio konferencijos išvakarėse šio baltiečių susivienijimo atstovai – U. Grava ir K. J. Valiūnas – atvyko į Suomijos sostinę ir užmezgė nuolatinius ryšius su svarbiausiomis pasaulio žiniasklaidos agentūromis: „Reuters“, „London Daily Telegraph“, „Die Welt“, „The New York Times“, „Chicago Tribune“, „Stokholm Expressen“ ir kitomis. Taip atsirado galimybė tiesiogiai nušviesti Baltijos šalių padėtį. Be to, Helsinkyje, vėl įvyko incidentas – Baltijos šalių išeivius sulaikė Suomijos policija. Taip dar kartą buvo atkreiptas tarptautinės žiniasklaidos dėmesys ir dar labiau pagarsintas Baltijos šalių nepriklausomybės siekis. Pavyzdžiui, „The New York Times“ 1975 m. liepos 31 d. išspausdino specialų pranešimą iš Helsinkio, kuriame priminė Baltijos valstybių likimą¹⁰⁵. Taip pat su Vakarų žurnalistais, akredituotais Maskvoje, buvo susitarta dėl informacijos iš okupuotų Baltijos šalių rinkimo, o tai leido operatyviau, pagrįstai ir dokumentuotai liudyti Lietuvos, Latvijos ir Estijos laisvės siekį.

1975 m. rugpjūčio 1 d. Helsinkyje pasižymėjo ir išeivių iš Baltijos šalių jaunimas, surengęs demonstraciją, kuri irgi išgarsino šių tautų laisvės bylą. Reikšminga buvo ir PBS spaudos konferencija, surengta Helsinkio baigiamojo akto pasirašymo išvakarėse Stokholme. Vykstant ESBK baigiamojo akto pasirašymui visa tai leido iškelti Baltijos šalių laisvės problemą ne tik Skandinavijoje, Vakarų Europoje, bet ir visame demokratiniame pasaulyje. Tačiau tenka pripažinti, kad nors informacija apie Baltijos šalių padėtį pasklido plačiai, Vakarų šalių lyderiai į ją reagavo ne iš karto. Tuometinis PBS pirmininkas U. Grava, neslėpdamas nusivylimo, apie Helsinkio konferenciją sakė:

*Konferencijoje Vakarų ir kitos valstybės turėjo puikiausią progą būti moraliais vadais, bet nė viena jų nesugebėjo tai parodyti. Helsinkio deklaracija yra ne kas kita kaip popieriaus gabalas. Atrodo, kad niekam konferencijoje nerūpi laisvė ir žmogaus teisės.*¹⁰⁶

Kita vertus, jo kolega K. J. Valiūnas laikėsi optimistinės linijos ir vėliau rašytuose memuaruose samprotavo:

*Turint galvoje žinomą taisyklę, kad politika yra „menas daryti tai, kas įmanoma“, Helsinkyje mes tikrai nepralaimėjome.*¹⁰⁷

Todėl nebūtų klaidinga laikyti, kad šis lietuvių tautos išsilaisvinimo viltis įkūnijęs PBS atstovavimas ESBK baigiamojo akto pasirašymo dienomis buvo naujas impulsas. Tai iš karto buvo suvokta įžvelgiant naujas galimybes kitokiais būdais siekti Baltijos šalių laisvės. Tam daug įtakos turėjo ir K. J. Valiūno veikla.

Primintina, kad VLIK'as, vykdydamas Lietuvos laisvinimo misiją ir remdamasis 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos nuostatomis, griežtai laikėsi Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą nepripažinimo. Prieš pat Helsinkio konferenciją 1975 m. birželio 30 d. VLIK'as, kaip tokios pozicijos palaikytojas, pakartotinai pasireiškė dar viename memorandume, adresuotame Vakarų valstybių vyriausybėms. Dokumente iškeltos Baltijos šalių patirtos neteisybės: priminti 1940 m. įvykiai, kuriuos nulėmęs Molotovo–Ribbentropo paktas, taip pat 1944–1952 m. sovietų vykdyti šių šalių gyventojų masiniai trėmimai¹⁰⁸.

Tačiau iš Vakarų valstybių žinios, kad jos palaiko Baltijos šalių laisvės lūkesčius, buvo sulaukta tik po Helsinkio baigiamojo akto pasirašymo. Tada buvo gautas VLIK'o pirmininkui K. J. Valiūnui adresuotas Belgijos užsienio reikalų ministerijos 1975 m. rugsėjo 8 d. raštas, kuris kiek prasklaidė nuogąstavimą,

¹⁰⁴ Cituota iš: Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 239.

¹⁰⁵ Plačiau apie tai žr. Pasaulio baltų santalkos pirmininko U. Gravos 1975 m. rugpjūčio 1 d. pareiškimas. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 31, p. 124.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 241.

¹⁰⁸ Plačiau žr. 1975 m. birželio 30 d. VLIK'o memorandumas Vakarų Europos šalių ministrams pirmininkams. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 684, l. 281–283, l. 284–287.

kad gali būti pripažinti teritoriniai pokyčiai, įvykę Europoje po Antrojo pasaulinio karo. Gautame dokumente tvirtinama, kad Molotovo–Ribbentropo paktas „negali būti SSRS išskeltas kaip dalis [ESBK – J. B.] tekstų, kurie nustato naujas sienas Antrojo pasaulinio karo pasekmėje“¹⁰⁹. Toliau aiškinama, kad SSRS į karą įsitraukė tik 1941 m., o paktas nėra karo metų susitarimas¹¹⁰. Vadinasi, Helsinkio baigiamasis aktas jokių būdu neįtvirtino Baltijos šalių inkorporavimo į SSRS.

Oficialios JAV pozicijos dėl Baltijos šalių padėties pasirašius Helsinkio baigiamąjį aktą buvo sulaukta 1975 m. gruodžio 2 dieną. Tai – Atstovų Rūmų rezoliucija Nr. 864, kurioje pareikšta, kad „trys Baltijos valstybės – Estija, Latvija ir Lietuva nuo Antrojo pasaulinio karo yra Sovietų Sąjungos neteisėtai okupuotos“¹¹¹ ir kad JAV

*ilgalaikė oficiali politika, nepripažįstanti prievartinės Baltijos šalių aneksijos ir inkorporacijos į Sovietų Sąjungą, nebuvo paveikta Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos rezultatu*¹¹².

Šis patvirtinimas užkirto kelią SSRS bandymams interpretuoti ESBK baigiamąjį dokumentą kaip pripažįstantį trijų Baltijos valstybių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – inkorporavimą į Sovietų Sąjungą. Teisingumo dėlei būtina pažymėti, kad minėto teiginio atsiradimui oficialiame JAV dokumente turėjo įtakos ir nuosekliai dėstoma VLIK'o pozicija dėl ESBK ryšio su Lietuvos ir kitų Baltijos šalių laisvės byla. Taigi galiausiai 1976 m. liepos 29 d. panašią rezoliuciją Nr. 319 patvirtino ir JAV Senatas. JAV Atstovų Rūmų ir JAV Senato rezoliucijos turėjo įtakos galutiniam rezultatui – buvo paskelbta JAV Kongreso rezoliucija Nr. 406, kurioje patikinta, kad JAV „jokiu būdu nepripažins Baltijos tautų aneksijos į Sovietų Sąjungą“¹¹³.

1975 m. pažymėjo visai laisvės siekiančiai Rytų Europai svarbus įvykis – Nobelio taikos premija buvo paskirta akademikui Andrejui Sacharovui (1921–1989), Žmogaus teisių gynėjui, tapusiam ryškiu SSRS opozicijos lyderiu. Ta proga Danijos sostinėje Kopenhagoje spalio 17–19 d. dalyvaujant tarptautiniams teisės ekspertams buvo surengti pirmieji tarptautiniai Sacharovo klausymai, skirti pastarojo dešimtmečio (1965–1975 m.) Žmogaus teisių pažeidimams SSRS įvertinti. Taigi šis įvykis jau siejosi ir su ESBK baigiamuoju aktu, kuriame atkreipiamas dėmesys į žmogaus teises ir laisves. VLIK'as į Kopenhagos renginį delegavo iš SSRS išlaisvintą ir į atvykusį Vakarų Simą Kudirką (1930–2023). Prie jo liudijimų apie žmogaus teisių varžymus sovietų valdomoje Lietuvoje prisijungė neseniai į Vakarų pasitraukę režisierius Jonas Jurašas (g. 1936) ir teisininkas dr. Aleksandras Štromas (1931–1999)¹¹⁴.

Lietuvos laisvinimo ateities gairės jau buvo siejamos su Helsinkio konferencijos baigiamojo akto nuostatomis – tai matyti iš tais pačiais 1975 m. Niujorke (Bruklino) įvykusio VLIK'o metinio seimo nutarimų. Juose pabrėžta būtinybė telkti Lietuvos laisvinimo organizacijas, palaikyti ryšius su kitų sovietų pavergtų tautų organizacijomis, bendradarbiauti su Tarptautine amnestija (*Amnesty International*), jos centru Londone, padaliniais Niujorke, Briuselyje, Stokholme, Kelne ir kitomis tarptautinėmis organizacijomis bei stiprinti patį baltiečių susivienijimą – PBS. Taip pat numatyti tokie artimiausi veiklos uždaviniai: remti Lietuvos laisvę ginančias rezoliucijas, rinkti žmogaus teisių ir religijos laisvės varžymo Lietuvoje faktus.

Plėsdamas laisvinimo veiklą VLIK'as atkreipė dėmesį ir į informacinės tarnybos darbą. Be toliau lietuvių ir užsienio kalbomis leidžiamo „Eltos informacijų“ periodinio biuletenio, išpareigota rūpintis pavienė leidyba – parengti dr. Juozo Pajaujo (1894–1973) veikalą apie sovietų genocidą okupuotoje Lietuvoje, enciklopedinį leidinį apie Lietuvą ir pažintinę brošiūrą apie VLIK'ą. Taip pat 1975 m. (Bruklino) seimas patvirtino, kad toliau bus laikomasi 1966 m. Klivlande priimtų nutarimų. Visai išėivijai buvo

¹⁰⁹ Cituota iš: [Kronka]. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 38, p. 152.

¹¹⁰ Plg., žr. *ibidem*.

¹¹¹ JAV Atstovų Rūmai [rezoliucija Nr. 864]. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 49, p. 166.

¹¹² *Ibidem*, p. 167.

¹¹³ [Kronika]. Rezoliucija Nr. 406. *Eltos informacijos*, 1976, Nr. 19, p. 72.

¹¹⁴ Žr. Tarptautinė apklausa Kopenhagoje. *Europos lietuvis*, 1975, spalio 28, p. 1.

priminta, kad bendraujant su okupuotu kraštu būtina nepažeisti „Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės principų“¹¹⁵.

Suaktyvinta Vakarų politinė parama vėl pagyvino Lietuvos laisvinimo procesą. Tai rodė praslinkus metams po Helsinkio pasitarimo išėivijoje išsakyti konstruktyvūs ESBK dokumentų vertinimai. Šiame veiklos bare lyderystė priklausė VLIK'ui. 1976 m. rugsėjo mėnesį VLIK'o vicepirmininkas dr. Bronius Nemickas (1909–2004) suformavo septynias perspektyvines Lietuvos laisvinimo veiklos tezes:

- 1) politiškai nėra pagrindo ir būtų netikslu laikyti Helsinkio baigiamąjį aktą perdėta Lietuvos laisvės bylos nesėkme;
- 2) šio dokumento „žala ar nauda“ Lietuvos laisvės bylai „kol kas dar neapčiuopiama“;
- 3) JAV Kongreso rezoliucijos dėl Baltijos valstybių inkorporavimo į SSRS nepripažinimo yra Helsinkio susitarimų atsvara;
- 4) tikėtina, kad 1977 m. Belgrade įvyksiančioje Helsinkio įsipareigojimų vykdymo priežiūros konferencijoje bus sulaukta „naujų SSRS smūgių“;
- 5) Helsinkio baigiamajame akte išskelti žmogaus teisių ir laisvių principai „galėtų virsti tarptautinės teisės dėsniais“;
- 6) ESBK baigiamasis aktas „visiškai neišsprendžia Pabaltijo valstybių statuso“, todėl lieka vietos interpretacijoms;
- 7) įvairūs Baltijos valstybių statuso vertinimai „nesumenkina lietuvių tautos laisvės kovos lūkesčių ir galimybių“¹¹⁶.

Šios tezės sulaukė palankaus vertinimo ir padėjo VLIK'ui kurti ryžtingas Lietuvos laisvinimo darbų strategijas. Patį ryžtą dar labiau stiprino ir gautos žinios apie okupuotoje Lietuvoje sukurtą Helsinkio grupę¹¹⁷.

Kaip minėta, VLIK'as palankiai vertino ESBK procesą ir artinantis Jugoslavijos sostinėje Belgrade numatytam pirmajam šio proceso peržvalgos susitikimui pareiškė apie siekį įvyksiančio forumo galimybes panaudoti „mūsų politiniams tikslams“¹¹⁸. Vienu svarbiausių klausimų, kuris planuotas svarstyti Belgrade susitikime, tapo žmogaus teisės ir laisvės. Tuo tikslu 1976 m. gruodžio 23 d. VLIK'as sudarė Lietuvos žmogaus teisių komisiją. Į ją buvo pakviesti prof. dr. Domas Krivickas (pirmininkas), kun. Kazimieras Pugevičius, prof. dr. Jonas Genys ir Daiva Kezienė. Vienas pirmųjų komisijos darbų – paskelbtas raportas apie religijos varžymą sovietų okupuotoje Lietuvoje per laikotarpį, praėjusį po Helsinkio baigiamojo akto pasirašymo¹¹⁹. Raporte pagrindžiant dokumentais parodyti akivaizdūs religijos varžymai Lietuvos SSR. Iš sugretintų 1940 ir 1975 m. statistikos duomenų matyti, kad Lietuvos gyventojų ir gyventojų katalikų skaičiai išliko panašūs: 1940 m. šalyje buvo 3238 tūkst. gyventojų, iš jų 84,1 proc. katalikų, o 1975 m. – 3261,8 tūkst. gyventojų, iš jų 83,5 proc. katalikų. Tačiau nors bendras gyventojų skaičius bei išpažįstančių katalikų tikėjimą žmonių skaičius išliko panašūs, bet dvasininkų (kunigų) skaičius sumažėjo kone per pusę: nuo 1450 kunigų 1940 m. iki 765 kunigų 1975 metais. Raporte taip pat nurodyta, kad per šį laikotarpį kunigų seminaristų skaičius buvo net 15 kartų dirbtinai sumažintas – nuo 425 seminaristų 1940 m. iki 29 seminaristų 1975 metais. Be to, pažymėta, kad Lietuvos sostinė Vilnius palikta be pagrindinės šventovės – katedros, o vyskupas Julijonas Steponavičius (1911–1991) ištremtas ir negali atlikti savo tiesioginių pareigų. Galiausiai pranešama, kad uždrausta religinė spauda, literatūra ir vaikų katekizavimas. Siekiant pagrįsti faktą, kad Lietuvos gyventojai yra nesusiaiškę su esama padėtimi, raporte pasitelkiami lietuvių rezistentų Nijolės Sadūnaitės (1938–2024) ir Antano Terlecko (1928–2023) veiklos pavyzdžiai¹²⁰.

¹¹⁵ Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto seimo [...] nutarimai. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 50, p. 169.

¹¹⁶ [Kronika]. Simpoziumas Helsinkio susitarimams nagrinėti... *Eltos informacijos*, 1976, Nr. 37, p. 145–146.

¹¹⁷ Plačiau žr. Lietuvos grupės Helsinkio susitarimų vykdymui remti manifestas. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 10, p. 37.

¹¹⁸ Laisvinimo uždaviniai, galimybės ir viltys. J. Valaičio kalba. 1977 m. vasario 26 d. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 11, p. 42.

¹¹⁹ Žr. Violations of Freedom of Religion in Soviet Occupied Lithuania in Contravention of the Helsinki Final Act. August 15, 1975 – September 1, 1976. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 95, l. 205–210.

¹²⁰ Žr. *ibidem*, l. 210.

Kaip matyti, Lietuvos žmogaus teisių raportas, pateikęs nenuginčijamų faktų, atskleidė sunkią okupuoto krašto katalikų ir apskritai gyventojų padėtį.

VLIK'ui, nuosekliai domintis ESBK Helsinkio baigiamojo akto įgyvendinimu, teko toliau rinkti dokumentinę medžiagą, liudijančią apie padėtį Sovietų Lietuvoje. Todėl buvo rengiami dokumentais pagrįsti memorandumai, kurie atliekamam laisvinimo darbui teikė svarumo. Belgrado konferencijos išvakarėse, 1977 m. rugsėjo 19 d., pritarus LDT buvo paskelbtas reikšmingas politinis VLIK'o memorandumas¹²¹, atkreipiantis dėmesį į sovietų valdomoje Lietuvoje pažeidžiamas žmogaus teises ir reikalaujantis nutraukti Lietuvos okupaciją. Šiame dokumente, kuris adresuotas Vakarų demokratinėms vyriausybėms, buvo cituojami naujausi JAV prezidento Geraldo Rudolpho Fordo, Prancūzijos prezidento Valéry Giscard'o d'Estaing'o, Didžiosios Britanijos ministro pirmininko Haroldo Wilsono, Kanados užsienio reikalų ministro Allono Mac Eacheno pasisakymai bei JAV Kongreso ir Kanados parlamento nutarimai, susiję su Baltijos šalių laisvės problema. Memorandumas, kurio autoriai buvo teisės mokslų dr. Domas Krivickas (1905–1999) ir kunigas Kazimieras Pugevičius (1928–2000), pasiekė nekomunistines Europos valstybes, o paties dokumento svarbą paryškino ir viltingi JAV delegacijos Belgrado konferencijoje nario senatoriaus Roberto Dole'o žodžiai. Jis renginio išvakarėse patvirtino, kad Jugoslavijos sostinėje reikalaušias atkurti Baltijos valstybių nepriklausomybę.

Prasidėjus Belgrado konferencijai VLIK'as paskelbė dar vieną dokumentą, skirtą visai išeivijai. Jame aiškinama, kad šį tarptautinį forumą būtina tinkamai panaudoti Lietuvos laisvinimo labui¹²². Be to, į Jugoslavijos sostinę buvo komandiruotas ir pats kunigas K. Pugevičius, kuriam pavesta ištirti forume besiklostančią padėtį ir atkreipti dėmesį į Baltijos kraštus. K. Pugevičius Belgrade 1977 m. spalio 25–31 d. viešėjo ne tik kaip VLIK'o atstovas, bet ir neseniai įkurtos Lietuvių informacijos tarnybos bendradarbis. Atlikdamas įvairius pavedimus jis susitiko su JAV ambasadoriumi Jugoslavijoje Albertu Schereri (jau nesniuojau), kuris veikė ir kaip JAV delegacijos šiame ESBK pasitarime narys. K. Pugevičius aplankė ir „New York Times“ laikraščio korespondentą Davidą Andelmanną, Šventojo Sosto delegacijos narį monsinjorą Forizą Munozą ir juos informavo apie Vakaruose gyvenančių lietuvių pastangas laisvinti Lietuvą. Galiausiai buvo susitakta su Airijos atstovais, kuriems suteikta informacijos apie Lietuvoje pogrindyje leidžiamą „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką“, fiksuojančią religinės laisvės pažeidimo Sovietų Sąjungoje faktus¹²³. Taigi VLIK'o suorganizuota ir K. Pugevičiaus įgyvendinta misija padėjo Belgrado susitikime skleisti žinią apie padėtį ir pažeidinėjamas pagrindines žmogaus teises sovietų valdomoje Lietuvoje.

4. Kintančios tarptautinės padėties išnaudojimas Lietuvos laisvinimo labui

Kai 1976 m. JAV minėjo 200-ąsias Nepriklausomybės metines, VLIK'as išnaudojo ir šią progą, primindamas Vakarams Lietuvos laisvės problemą. K. J. Valiūnas organizacijos sveikinime JAV prezidentui Geraldui R. Fordui išsakė viltį, kad

*Jungtinės Valstybės ir toliau kreips savo dėmesį ir savo veiklą į tautinio apsisprendimo problemas išrišimą Pabaltijo valstybėse ir Rytų Europos kraštuose abelnai*¹²⁴.

Tais jubiliejiniais JAV metais buvo atnaujintos Lietuvos laisvinimo veiklos gairės, jos apsvarstytos ir VLIK'o metiniame seime, susirinkusiame šalies sostinėje Vašingtone. Renginio svarstymų foną K. J. Valiūnas apibūdino kaip metą, kai vyksta „tarptautinių įvykių bangavimai“, o Lietuvoje pastebimas „kylantis aktyvesnis pasipriešinimas sovietinei okupacijai“¹²⁵. Jau pačiose seimo išvakarėse (1976 m. lapkričio 25 d.) VLIK'ą buvo pasiekusi žinia iš Vilniaus apie ten susikūrusią Lietuvos Helsinkio grupę,

¹²¹ Žr. Memorandumas. *Europos lietuvis*, 1977, spalio 18, p. 3.

¹²² Žr. Laisvieji lietuviai. [VLIK'o ir Lietuvos Išlaisvinimo Tautos fondo atsišaukimas]. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 47, p. 185.

¹²³ Plačiau žr. VLIK'o atstovas Belgrade. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 47, p. 187–188.

¹²⁴ VLIK'o seimo sveikinimas JAV prezidentui. *Eltos informacijos*, 1976, Nr. 51, p. 201.

¹²⁵ Darbingas VLIKO seimas. *Dirva*, 1976, gruodžio 23, p. 15.

užsibrėžusių stebėti, kaip vykdomi ESBK nutarimai. Kalbėdamas apie šią žinią VLIK'o pirmininkas patikino, kad okupuotoje Lietuvoje yra pamintos lietuvių tautos teisės į savitą kultūrą, jie yra rusinami. Vakarų pasaulio lietuvius K. J. Valiūnas ragino dar aktyviau siekti, kad pavergta Tėvynė būtų išlaisvinta. Taip VLIK'as, lyderiaudamas šiame darbe, toliau reiškė tautos politinę valią bei numatė „išplėsti ir sustiprinti Lietuvos laisvinimo veiklą laisvajame pasaulyje, ypač Europoje“¹²⁶.

Vašingtono seime VLIK'as, pastebėjęs augantį lietuvių jaunimo susidomėjimą Lietuvos laisvinimo sąjūdžiu Vakaruose, numatė būtinybę toliau dirbti šia kryptimi. Viena pirmųjų pastarojo darbo apraiškų buvo 1977 m. vasario 26–27 d. Niujorke surengtas politinis seminaras „Politika ir Lietuva“, skirtas išeivijos jaunimui. Renginio pirmojoje dalyje savo pranešimus pristatė VLIK'o veikėjai: Bronius Bieliukas (1908–1992) apžvelgė Lietuvos laisvinimo organizacijų veiklą, B. Nemickas supažindino su Lietuvos valstybingumo istorija, o Jurgis Valaitis išdėstė Lietuvos laisvinimo uždavinius, reiškiamas viltis ir galimybes. Kitoje dalyje pranešimus skaitė Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos (PLJS) atstovai Jolita Kisielitė („Pavergtojo ir laisvojo lietuvių jaunuolio psichologiniai bruožai“) ir Vytautas Vygantas („Galimi jaunimo uždaviniai veikloje prieš okupantą“)¹²⁷. Taigi seminarui buvo pasirinktos tokios temos, kurios padėjo išeivijos jaunuomenei lengviau orientuotis politiniuose Lietuvos laisvinimo reikaluose, o tai artino VLIK'o bendradarbiavimą su PLJS.

VLIK'as toliau plėtė veiklą stiprindamas savo informacinį darbą ir įsteigė Lietuvių informacijos tarnybą (*Lithuanian Information Service*). Jos tikslai – informacijos apie okupuotą Lietuvą skleidimas angliakalbiamis, enciklopedinio pobūdžio leidinių apie Lietuvą rengimas. Buvo stengiamasi išnaudoti kiekvieną įmanomą progą lietuvių tautos lūkesčiams išreikšti ir kalbėti apie jos kančias bei išgyvenimus. Antai minint pirmųjų masinių trėmimų, vykusių 1941 m. birželio 15 d., metines, išeivija kvietė protestuoti prieš sovietų vykdomą lietuvių tautos genocidą, ragino tikslinti tremtinių sąrašus ir registruoti sovietų pareigūnų, vykdančių smurtą prieš tautą, pavardes¹²⁸. 1977-uosius paskelbus Sąžinės kalinių metais, atsišaukime „Padėkime lietuviams kaliniams“ VLIK'as teigė:

*Šiandien svetimieji suiminėja ir laiko kalėjimuose bei lageriuose tūkstančius lietuvių patriotų vien todėl, kad jie yra lietuviai, nori laisvos ir nepriklausomos Lietuvos ar nori likti ištikimi savo religijai.*¹²⁹

1977 m. VLIK'as savo metinį seimą surengė Floridos valstijos mieste Sent Piterberge ir svarstė Lietuvos laisvinimo problemas susiedamas jas su Belgrado konferencijos tikslais. Buvo iškelta trijų svarbiausių sąlygų, galinčių padėti lietuvių tautai išsivaduoti iš sovietinės priespaudos, dermės idėja. Pirmą sąlygą – Lietuvos žmonių valstybinė sąmonė (iki šiol išlikęs lietuvių tautos valstybingumo jausmas). Antra – pačios sovietinės imperijos ir jos ideologijos – komunizmo skeldėjimas. Trečia – palanki tarptautinė padėtis¹³⁰. Vadovaudamasis šiomis sąlygomis VLIK'as numatė ateityje koreguoti savo veiklą ir dirbti tokiomis trimis kryptimis:

- 1) valstybingumo gyvasties stiprinimas ir siekis jį išlaikyti;
- 2) sovietų imperijos ir sovietinio komunizmo skeldėjimo palaikymas viešinant prieštaravimus;
- 3) lietuvių tautos laisvės ir nepriklausomybės siekio žadinimas naudojantis kintančios tarptautinės padėties progomis.

Pasitinkant Vasario 16-osios akto šešiasdešimtmetį VLIK'o seimo nutarimuose neatsitiktinai atsirado istorijos tėkmės sukristalizuotos idėjos, bendros tiek rezistencijai, tiek ir pačiai organizacijai:

Iškeliant Lietuvos valstybingumą, tenka pabrėžti, kad lietuvių rezistencijos okupuotoje tėvynėje tikslai sutampa su VLIK tikslais, nustatytais jau 1943 metais. Pavergtųjų lietuvių žingsnius ir žygius

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ Žr. VLIK'o politinio seminaro jaunimui programa. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 8, p. 29.

¹²⁸ Žr. Lietuvos okupacija – tautos genocidas. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 22, p. 85.

¹²⁹ Padėkime lietuviams kaliniams. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 31, p. 121.

¹³⁰ Žr. VLIK'o Valdybos pranešimas seimui. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 49, p. 193.

*tenai apsprendžia sąlygos: ilga patirtis ir nepalaužtų patriotų išmintis. Okupuotos Lietuvos išsilavinimui mes galime ir privalome paveikiau padėti, dirbdami įvairiais įmanomais būdais įvairiuose prieinamuose forumuose.*¹³¹

Be to, 1977 m. VLIK'o seime išsiskyrė du teoriniai pranešimai, skirti Lietuvos valstybingumo klausimams. Vieną jų – „Lietuvos valstybingumo apraiškos ir formos“ – parengė prof. Bronis Kaslas, o kitą – „Apie Lietuvos valstybingumo ateitį“ – skaitė dr. A. Štromas.

Daugiausia susidomėjimo sulaukė būtent A. Štromo pranešimas, kuriame buvo kalbama ne tik apie Lietuvos dabartį, bet ir keltos mintys dėl ateities. Pranešėjas tvirtino, kad teisės požiūriu Lietuvos valstybingumas nėra netrūkęs, tačiau kartu konstatavo, kad atkurti Lietuvos valstybę remiantis iki 1940 m. galiojusia konstitucija yra „nerealistiškas uždavinys“. Todėl būtina, kad LDT, susitarusi su VLIK'u, sudarytų „Lietuvos valstybės suverenumą įkūnijantį autoritetinę, teisinį, nepriekaištingą ir visų lietuvių pripažįstamą organą“¹³². Tam pasiūlyta steigti Lietuvos nepriklausomybės programos komisiją, kuri spręstų teritorijos, santykių su kaimyninėmis ir kitomis tautomis, taip pat pilietybės, pagrindinių piliečių teisių, santvarkos pagrindų, bendradarbiavimo su okupantu vertinimo klausimus. A. Štromo teigimu, šio darbo „reikia imtis dabar, nes Sovietų Sąjunga yra priartėjusi mirties tašką“¹³³. Be to, pranešėjas siūlė VLIK'ui naują programą – reformuotis įtraukiant į savo veiklą joje nedalyvaujančias lietuviškas politines sąjungas ar organizacijas, nes taip VLIK'ą būtų galima įteisinti kaip „savotišką Lietuvos seimo modelį“¹³⁴. Beje, pastaroji mintis nebuvo nauja – dar 5 dešimtmetyje ją plėtojo tuometinis VLIK'o pirmininkas prelatas M. Krupavičius¹³⁵.

A. Štromo pranešime dėstytos mintys atsispindėjo ir VLIK'o seimo nutarimuose, kuriuose buvo pabrėžiama, kad bendradarbiaujant su LDT būtina „išsiaiškinti, susitarti ir imtis atitinkamų veiksmų Lietuvos valstybiniam tęstinumui sutvirtinti ir siekti jo pilnaties atkūrimo“¹³⁶ – tai reiškė pripažinimą, kad VLIK'as iš tiesų yra sukaupęs „didžiulį tautą vienijantį politinį kapitalą“¹³⁷. Vadinasi, VLIK'as toliau lieka įsipareigojęs skleisti Lietuvos valstybingumo idėją ir jį patį „būtina ne griauti, bet stiprinti“¹³⁸. Tačiau ne visiems siūlymams seime buvo visiškai pritarta, dalis jų buvo tikslinami ar redaguojami. Tuo metu VLIK'as laikėsi atsargumo vertindamas JAV ir kitų Vakarų valstybių politiką, kreipiamą koegzistencijos linkme. Nors omenyje turėta, kad „pavergtųjų tautų vienintelė viltis yra Jungtinių Valstijų [JAV – J. B.] užsienio politikos krypties pakeitime“¹³⁹ ir ta viltis išlieka, bet pasiūlyta išreikšti tam tikrus nuogąstavimus, priimant labiau išplėtotą rezoliuciją. Taip joje atsirado tokia formulotė:

*Komunistinei diktatūrai Sovietų Sąjungoje ir tuomi pačiu Sovietinei okupacijai Lietuvoje išsilaikyti padeda Vakarų vyriausybių Sovietams teikiama finansinė, technologinė ir politinė parama. Todėl laisvųjų kraštų piliečiai lietuviai skatinami naudoti savo gyvenamųjų kraštų žinių tarnybą ir politinį procesą tos paramos sustabdymui įtaigoti.*¹⁴⁰

VLIK'ą tuo metu sudarė penkiolika skirtingų politinių partijų ar rezistencinių sąjūdžių, tad esant tokiai nuomonių įvairovei priimta rezoliucija, savaime suprantama, kiek kirtosi su Helsinkio baigiamojo akto skleidžiama bendradarbiavimo dvasia. Tačiau šis VLIK'o seimas, vykęs Lietuvos Nepriklausomybės 60-ųjų metinių išvakarėse, pasižymėjo konstruktyviais laisvinimo veiklos siūlymais. Taip galima

¹³¹ [ELTA]. VLIK'o seimo nutarimai. *Dirva*, 1978, sausio 5, p. 1.

¹³² Darbingas VLIK'o seimas saulėtoje Floridoje. *Keleivis*, 1977, gruodžio 13, p. 1.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Štromas, A. *Laisvės horizontai* / sudarė L. Mockūnas. Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2001, p. 349.

¹³⁵ Žr. Maldeikis, P. *Mykolas Krupavičius*, p. 275.

¹³⁶ VLIK'o seimo nutarimai. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 51, p. 210.

¹³⁷ Štromas, A. *Laisvės horizontai*, p. 376.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ Bražėnas, V. Apie revoliucijas, kultūrą ir stebuklus VLIK'o seime. *Dirva*, 1978, sausio 12, p. 7.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

teigti todėl, kad seime konstatuota, jog VLIK'as ir visa lietuvių visuomenė sudaro „Lietuvos laisvinimo šeimą“, nuo kurios iniciatyvos ir finansinės paramos „priklauso Lietuvos bylos gyvybė pasaulio opinijose ir vyriausybėse“¹⁴¹. Bendras visos lietuvių tautos tikslas išlieka tas pats – „pastovus, bekompromisinis siekimas atstatyti nepriklausomą Lietuvos valstybę“¹⁴², tačiau dabar, įsigaliojus ESBK (Helsinkio baigiamojo akto) principams, jis buvo papildytas tokiu teiginiu:

*Lietuvos gyventojai, remdamiesi esminių žmogaus teisių pagrindu, turi atgauti sąlygas savo laisva valia, demokratiškai tvarkyti savo krašto bei tautos dabartį ir ateitį.*¹⁴³

Vertindamas A. Štromo, kaip sovietologo, įžvalgumą svarstant apie SSRS žlugimą, VLIK'as, kreipdamasis į lietuvių tautą Nepriklausomybės 60-mečio išvakarėse, išreiškė savo tvirtą nuomonę:

*Lietuvos išlaisvinimas nėra svajonė, imperijos nėra amžinos. Sovietinis, rusiškas kolosas pamažu, bet nepakeičiamai artėja prie subyrėjimo. Laisvojo pasaulio lietuvių uždavinys prisidėti prie šio proceso pagreitimo ir sustiprinimo Lietuvos išlaisvinimo pastangų.*¹⁴⁴

Jubiliejiniais Lietuvai 1978 m. VLIK'as daug dėmesio paskyrė leidybinei veiklai. Be minėtų lietuvių ir užsienio kalbomis periodiškai leidžiamų „Eltos informacijų“, numatyta plačiau skelbti istorinę informaciją apie Lietuvą ir ją parengti bei išleisti anglų kalba. Antai Mykolas Drunga (1948–2023) rengė enciklopedinį leidinį apie Lietuvą, Stepas Zobarskas (1911–1984) redagavo dr. J. Pajaujo knygą apie Sovietų Sąjungos okupaciją ir genocidą Lietuvoje¹⁴⁵, o Algis Rukšėnas (g. 1942) – dr. Domo Jasaičio (1898–1977) knygą apie lietuvių ir žydų santykius nacių okupacijos metais. Be to, kelta mintis apie lietuvių tautos siekius „painformuoti bolševikinės diktatūros pavergtą ir rusų tautą jos kalba“¹⁴⁶.

JAV minint savo Nepriklausomybės metines K. J. Valiūnas sulaukė šios šalies prezidento Jimmy'io Carterio pasirašyto laiško. Jame dar kartą patvirtinama, kad JAV politika Baltijos valstybių atžvilgiu nesikeis, ir pažymima, kad Belgrado konferencijoje buvo atkreiptas dėmesys į Helsinkio baigiamojo akto aštuntą punktą, aptariantį žmogaus teises ir laisvą tautų apsisprendimą. Toliau prezidento laiške cituojama JAV delegacijos nuostata:

*Amerikiečiai negali pritarti ar suprasti dar kai kurių jaučiamą, atrodo, būtinumą užmesti savo vidines ir / ar išorines santvarkas kitiems.*¹⁴⁷

Laiške primenama, kad dar iki JAV prezidento Woodrow Wilsono ir 1919 m. Versalio taikos konferencijos, kuri skelbė laisvą tautų apsisprendimo teisę, kitas JAV prezidentas Jamesas Monroe 1820 m. yra raginęs „Europos galybes netrukdyti naujom respublikom spręsti savo politinius likimus“¹⁴⁸. Šiuo laišku VLIK'as buvo patikintas, kad JAV požiūris į laisvo tautų apsisprendimo principą nepakito – tai skatino ir toliau aktyviai vykdyti Lietuvos laisvinimo misiją.

Ieškodamas kompromisinio sutarimo sutvirtinant Lietuvos valstybės tęstinumą ir „jo pilnaties atkūrimą“, VLIK'as derino savo pozicijas su LDT per jos šefą Stasį Lozoraitį (1898–1983). Šiuo klausimu buvo nuolat tariamasi. 1978 m. kovo mėnesį Romoje vyko eilinis toks susitikimas. Jame VLIK'as ir LDT sutarė, „kad valstybingumo tęstinumui užsienyje turi būti skiriamas didesnis dėmesys, tačiau tęstinumo padėties atkūrimas nėra aktualus“¹⁴⁹. Vadinasi, buvo sutarta stipriau pabrėžti Lietuvos valstybinį tęstinumą, išsaugant LDT ir aktyvinant VLIK'ą, kaip Lietuvos žmonių politinės valios reiškėjo, vykdomą Lietuvos

¹⁴¹ VLIK'o seimas. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 48, p. 189.

¹⁴² *VLIK'o seimo nutarimai*, p. 209.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ *Mieli lietuviai! (VLIK'o kreipimasis)*. *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 6, p. 21.

¹⁴⁵ Knyga išleista 1980 m.: Pajaujis-Javis, J. *Soviet Genocide in Lithuania*. New York: Manyland Books, 1980.

¹⁴⁶ VLIK 1978-tuosiuose metuose numatomi darbai. *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 6, p. 2–3.

¹⁴⁷ State Departamento laiškas VLIK'o pirmininkui. *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 9, p. 33.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ 1978 m. gruodžio 9 d. VLIK'o Valdybos pranešimas seimui. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 206.

laisvinimo veiklą. K. J. Valiūnas 1978 m. spalio mėnesį dar kartą susitiko su LDT šefu. Susitikime aptarta garbės konsulų veiklos svarba ir išsiaiškinta, kad JAV Valstybės departamentas „sutinka priimti naujus garbės konsulus“¹⁵⁰. Antai Bostonas buvo laikomas vienu iš realiausių JAV miestų, kuriame ketinta turėti garbės konsulą.

Antrasis VLIK'o pirmininko apsilankymas Romoje buvo svarbus ir dar vienu atžvilgiu. 1978 m. spalio 16 d. Vatikane buvo inauguruojamas Jonas Paulius II. Su naujuoju Romos popiežiumi, kilusiu iš artimos Rytų Europos šalies (Lenkijos), buvo siejamos didelės viltys stiprinti Vakaruose Lietuvos laisvinimo veiklą. K. J. Valiūno teigimu,

*lenkų kilmės Šv. Tėvo išrinkimas yra svarbus politinis ėjimas, nes Vatikanas tuo parodė, kad sovietų okupuotų ar satelitinių kraštų katalikai ne tikai nėra užmiršti, bet kad jų kova už religiją ir tautų laisvę yra dabar užkelta lygiai iki šiol nebuvsion aukštumon*¹⁵¹.

Taigi iš naujai išrinkto popiežiaus viltasi sulaukti konkrečios paramos laisvinant Lietuvą. Todėl keliant Lietuvos laisvės bylą tarptautinėje plotmėje VLIK'ui buvo svarbu palaikyti ryšius su sovietų valdomos Rytų Europos tautų išeiviais ir siekti bendro jų sutarimo. Tai iliustruoja toliau pateikiami pavyzdžiai.

1977 m. lapkričio 12 d., Lietuvos ir Ukrainos valstybių atkūrimo 60-mečio išvakarėse, K. J. Valiūnas ir Ukrainos tautinės respublikos prezidentas išeivijoje Mykola Liwickis Filadelfijoje pasirašė draugiškumo deklaraciją. Pirmame šio dokumento punkte numatoma „siekti glaudesnio bendradarbiavimo mūsų tautų iš sovietinės sprespaudos išsivadavimo šventoje kovoje“¹⁵², kol bus atkurta „Lietuvos ir Ukrainos pilna nepriklausomybė“, o antrame punkte kalbama apie tautų santykius valstybėms atgavus Nepriklausomybę ir raginama „tęsti mūsų tautų istorinę, tradicinę draugystę, plėtoti kultūrinį bendradarbiavimą ir puoselėti draugiškus valstybių santykius“¹⁵³. Prieš pasirašydamas šią deklaraciją VLIK'as konsultavosi su LDT, o gavęs jos pritarimą vylėsi, kad dokumentas turės teigiamos įtakos ukrainiečių vienybei. Šiuo dokumentu buvo paliudytas lietuvių ir ukrainiečių santykių, paremtų istorine draugiška kaimynyste ir nukreiptų prieš tą patį pavergėją – sovietus, – panašumas¹⁵⁴.

Poreikį pasirašyti panašią lietuvių ir lenkų draugiškumo deklaraciją 1978 m. spalio mėnesį išsakė su K. J. Valiūnu Paryžiuje susitikęs išeivijos lenkų intelektualas, žurnalo „Kultūra“ („Kultura“¹⁵⁵) vyriausiasis redaktorius Jerzy Władysławas Giedroycas (1906–2000)¹⁵⁶. Tačiau tam dar nebuvo atėjęs metas, tebežiojėjo nesutarimų praraja, visų pirma, abiejų tautų santykius komplikuojantis Vilniaus priklausomybės klausimas¹⁵⁷, kurį ilgainiui, beje, ne be popiežiaus Jono Pauliaus II įtakos, pavyko išspręsti. Per tą patį vizitą Europoje K. J. Valiūnas apsilankė Vokietijos Federacinės Respublikos sostinėje Bonoje, kur susitiko su šios šalies užsienio reikalų ministerijos atstovu. Per šį susitikimą sulaukta patikinimo, kad vakarų vokiečiai „nepripažins Lietuvos inkorporacijos neteisėtu būdu Sovietų Sąjungon“¹⁵⁸, o drauge atkreiptas dėmesys į suinteresuotumą turėti ryšių su Lietuva. Vokiečiai pareiškė ieškantys savo šalyje Vilniui miesto partnerio. Naudodamasis proga K. J. Valiūnas paprašė Vokietijos Federacinės Respublikos valdžios paramos lietuvių Vasario 16-osios gimnazijai Hiutenfelde¹⁵⁹.

¹⁵⁰ *Ibidem*, l. 209.

¹⁵¹ 1978 m. gruodžio 9 d. VLIK'o Valdybos pranešimas seimui. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 208.

¹⁵² Draugiškumo deklaracija. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 46, p. 181.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 181–182. Taip pat: Draugiškumo deklaracija [Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto Pirmininko ir Ukrainos Tautinės Respublikos Prezidento (egzilyje) pasirašyta 1977-11-12, Filadelfijoje]. *Darbininkas*, 1977, lapkričio 18, p. 1.

¹⁵⁴ Plg. VLIK'o Valdybos pranešimas seimui (tęsinys). Santykiai su ukrainiečiais. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 50, p. 201–202.

¹⁵⁵ Lenkų emigrantų mėnraštis, ėjęs 1947–2000 m. Paryžiuje (pirmasis numeris išleistas Romoje).

¹⁵⁶ 1978 m. gruodžio 9 d. VLIK'o Valdybos pranešimas seimui. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 210.

¹⁵⁷ Plačiau apie tai žr. Repšienė, L. Konflikto dėl Vilniaus perteikimas 1989–2022 metų laikotarpiu Lenkijos istorijos vadovėliuose. *Aktuali rytoj / Relevant Tomorrow*, 2022, t. 2, Nr. 22, p. 67–69, <https://doi.org/10.51740/RT.2.22.3>.

¹⁵⁸ 1978 m. gruodžio 9 d. VLIK'o Valdybos pranešimas seimui. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 210.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

Artėjančia nauja, jau antrąją ESBK peržvalga – Madrido konferencija – susirūpinta dar 1978 m., kai Čikagoje vyko VLIK'o metinis seimas. Tam įtakos turėjo vieno Lietuvos Helsinkio grupės steigėjų ir nario Tomo Venclovos (g. 1937 m.), 1977 m. pasitraukusio į JAV, apsilankymas renginyje. Jis nušvietė žmogaus teisių padėtį Lietuvoje ir pažymėjo, kad tėvynėje „žmonės domėjosi Helsinkio aktuose paskelbtomis naujomis mintimis“¹⁶⁰ ir tai buvo „didelė sensacija“ sovietų gyvenime. Kitas renginio pranešėjas – jau minėtas dr. B. Nemickas, pasisakydamas apie žmogaus teises ir Madrido konferenciją, ragino atsisakyti minties „esą Helsinkio aktai pripažino okupaciją Lietuvoje“¹⁶¹. Taip pat buvo pasiūlyta suburti politinių klausimų žinovus – sudaryti baltiečius telkiančią politinių junginių grupę, kuri galėtų tinkamai parengti poziciją, skirtą ESBK peržvalgai Madride.

Pažymėtina, kad renginyje vykusiose diskusijose kelta mintis reformuoti pačią VLIK'o sąrangą sumažinant jį sudarančių grupių. Tuomet vietoj penkiolikos į VLIK'ą įeinančių politinių srovių ir sąjūdžių siūlyta jungtis į penkias grupes. Tačiau ši idėja nesulaukė platesnio palaikymo, todėl buvo sutarta, kad VLIK'as ir toliau turėtų likti „plačios skalės politiniu organu, kuris turi atspindėti europine prasme subrendusios visuomenės svorinį pasiskirstymą“¹⁶². Apskritai VLIK'o Čikagos seimas buvo persmelktas žmogaus teisių problemų, sietų su Lietuvos laisvinimo misija, nagrinėjimo – tai sudarė galimybę optimistiškai vertinti naujas šios politinės veiklos kryptis. Neatsitiktinai ir pats K. J. Valiūnas savo pagrindiniame pranešime akcentavo:

*Žmogaus teisių negalima įgyvendinti, atimant mums teisę pasirinkti savo valdymosi formą... Lietuviai patriotai visame pasaulyje, o ypač okupuotoje Lietuvoje, dirbdami bendrai, surėmę pečius, eis pirmyn tol, kol Lietuvos valstybė, kuri teisiškai ir dabar gyvuoja, suspindės lyg skaisčiausia žvaigždė!*¹⁶³

1978 m. spalio mėnesį pasibaigus K. J. Valiūno pirmininkavimo laikui ir jam atsisakius kandidatuoti penktai kadencijai, 1979 m. pasikeitė VLIK'o vadovybė. Tų metų kovo 11 d. Čikagoje įvykusiame VLIK'o tarybos posėdyje naujuoju organizacijos pirmininku išrinktas dr. K. Bobelis¹⁶⁴. Tačiau prieš tai, įvertinus K. J. Valiūno pirmininkavimo metais (1966–1978) ne tik išsaugotą, bet ir sutvirtėjusią Lietuvos laisvinimo misiją, 1979 m. sausio 28 d. K. J. Valiūnui buvo suteiktas VLIK'o garbės pirmininko titulas.

Išvados

XX a. 7 ir 8 dešimtmetyje VLIK'as, 1966–1978 m. vadovaujamas K. J. Valiūno, savo veiklą išplėtė tiek vietiniu, tiek ir globaliniu lygmeniu. K. J. Valiūnas, pirmininkaudamas VLIK'ui ir išlaikydamas nekontingentą organizacijos misijos siekį – Nepriklausomos Lietuvos atkūrimą – palaikė politinius kontaktus su JAV Valstybės departamentu, Kongresu, plėtė ryšius su Vakarų Europos valstybių institucijomis, taip pat bendravo su palankių Lietuvos laisvės bylai kraštų oficialiais atstovais Pietų Amerikoje, Australijoje, Azijoje bei Jungtinėse Tautose. Nors pagrindinis dėmesys vykdant Lietuvos laisvinimo veiklą buvo nukreiptas į JAV, bet Rytų Europoje sulaukus tam tikrų laisvės siekių apraiškų vėl atsigręžta į Senąją žemyną, kuriame vykstantys politiniai poslinkiai, tikėta, turėjo lemti Lietuvos ateitį. Be to, K. J. Valiūnas iškėlė bei įgyvendino idėją rengti VLIK'o metinius seimus įvairiuose Amerikos miestuose, kuriuose tik gausiau gyveno lietuvių išeiviai. Taip pat jis planavo VLIK'o metinius renginius organizuoti ir kituose žemynuose esančių valstybių miestuose.

¹⁶⁰ Cituota iš: VLIK'o konferencija. *Naujienos*, 1978, gruodžio 12 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 154.

¹⁶¹ VLIK'o seimo 1978 m. gruodžio 9–10 d. darbotvarkė. LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 136. Taip pat cituota iš: VLIK'o konferencija. *Naujienos*, 1978, gruodžio 12 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 154.

¹⁶² Cituota iš: Tauragis, T. Graboriaus kvapai VLIK'e. *Naujienos*, 1977, gegužės 6 (iškarpa). LCVA, f. 658, ap. 1, b. 54, l. 190.

¹⁶³ Valiūnas, K. J. *Tau, Lietuva: atsiminimai*, p. 298.

¹⁶⁴ Apie K. Bobelio pirmininkavimą VLIK'ui 1979–1992 m. žr. Banionis, J. *Lietuvos išlaisvinimo misija: svarbiausios žinios apie VLIK'ą, 1943–1993 m.*, p. 73–92.

Kurdamas perspektyvinius Lietuvos laisvinimo veiklos planus K. J. Valiūnas atsižvelgė į tuometines tiek Lietuvos, tiek išeivijos, tiek ir tarptautines aktualijas. Tėvynėje jos buvo tokios: vykdomas rusifikavimas, religijos naikinimas, svetimos kultūros invazija, ekonominis šalies išnaudojimas, o svetur tuo metu buvo užkardytos sovietų pastangos, kuriomis šie siekė niekinti politinę išeiviją, vykdytas sovietų okupuotos lietuvių tautos objektyvus informavimas ir Lietuvos nepriklausomybės bylos aktyvus dokumentavimas.

VLIK'as, glaudžiai bendradarbiaudamas su Lietuvos diplomatine tarnyba (LDT), skatino visos lietuvių politinės išeivijos vienybę ir plėtojo nuolatinius ryšius su kitomis organizacijomis – Amerikos lietuvių taryba (ALT), Lietuvos laisvės komitetu (LLK), Pasaulio lietuvių bendruomene (PLB). Taigi buvo stiprinamas visas Vakaruose gyvuojantis Lietuvos laisvinimo sąjūdis. Stiprinant VLIK'o politinės veiklos pozicijas buvo naudingas ryšių su lietuvių išeivijos jaunimu plėtojimas, įtraukiant jų atstovus į organizacijos vadovybę, drauge su Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga (PLJS) rengiant politinius seminarus, organizuojant bendras politines akcijas.

K. J. Valiūno pirmininkavimo VLIK'ui metais buvo vienijamos baltiečių politinės pajėgos. 1972 m. lapkričio 18 d. Niujorke įkurta Pasaulinė baltų santalka (PBS), kurią sudarė VLIK'as bei jam giminingos latvių ir estų išeivijos organizacijos (Pasaulio laisvųjų latvių federacija ir Laisvųjų estų taryba). Toks baltiečių susitelkimas dar tvirčiau tarptautiniu lygmeniu paliudijo jų pasiryžimą vieningam žygiui už Lietuvos, Latvijos ir Estijos išvadavimą iš priklausomybės sovietams.

VLIK'as buvo pirmoji lietuvių išeivijoje politinė organizacija, atkreipusi dėmesį į prasidėjusį Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) rengimo procesą. Sulaukęs JAV, vėliau ir kitų Vakarų šalių patikinimo, kad pasirašomas Helsinkio baigiamais aktais nepaveiks tuometinių nuostatų dėl Baltijos kraštų inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, VLIK'as konstruktyviai vertino šį tarptautinį forumą ir siekė visuotinio Europos sutarimo bandant sugrąžinti Lietuvai jos suverenitetą.

VLIK'ui, nuosekliai domintis 1975 m. rugpjūčio 1 d. Helsinkio baigiamojo akto įgyvendinimu ir rengiamais ESBK peržvalgos susitikimais, teko rinkti dokumentinę medžiagą, liudijančią apie padėtį Sovietų Lietuvoje, akcentuoti ten pažeidžiamas žmogaus teises ir laisves, religijos varžymus. Tuo tikslu VLIK'as įsteigė Lietuvos žmogaus teisių komisiją; be to, jis sustiprino informacinį darbą ir įsteigė lietuvių informacijos tarnybą. Įsigaliojus Helsinkio baigiamajam aktui VLIK'as savo programą papildė teiginiu apie siektiną Lietuvos gyventojų teisę laisva valia, demokratiškai tvarkyti savo kraštą.

1978 m. spalio 16 d. išrinktą naują iš Lenkijos kilusį Katalikų Bažnyčios vadovą – popiežių Joną Paulių II K. J. Valiūnas vertino kaip labai svarbų asmenį, kuris bus itin naudingas nepriklausomybės nuo Sovietų Sąjungos siekiančioms Rytų Europos šalims. Todėl K. J. Valiūnas dar labiau ragino Lietuvos išeivius palaikyti artimus ryšius su sovietų valdomos Rytų Europos tautų išeiviais ir siekti laisvinimo veikloje bendro sutarimo.

ORCID

Juozas Banionis <https://orcid.org/0000-0002-1337-3784>

Interesų konfliktas

Autorius deklaruoja, kad jokio interesų konflikto nėra.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Archyvų dokumentai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 646, f. 656, f. 658.
Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) LKP dokumentų skyrius f. 1771.

Periodiniai leidiniai

- Audėnas, Juozas. VLIK'as ir visuomenė. *Lietuvių dienos*, 1969, Nr. 10, p. 7.
- Audėnas, Juozas. Tarptautiniai įvykiai ir Lietuva. *Lietuvių dienos*, 1969, Nr. 4, p. 5.
- A. S. VLIK'o jubiliejinis seimas Toronte. *Lietuvių dienos*, 1974, Nr. 1, p. 16.
- Bražėnas, Vilius. Apie revoliucijas, kultūrą ir stebuklus VLIK'o seime. *Dirva*, 1978, sausio 12, p. 7.
- Darbingas VLIKO seimas saulėtoje Floridoje. *Keleivis*, 1977, gruodžio 13, p. 1.
- Daugvydas, V. Baltiečių vienybė. *Akiračiai*, 1973, Nr. 1, p. 10.
- Didžiųjų švenčių proga (VLIK'o sveikinimas). *Dirva*, 1969, gruodžio 24, p. 1.
- [Dr. K. J. Valiūnas]. Baltic Statement to Foreign Ministers at Helsinki Conference. *Lietuvių dienos*, 1973, Nr. 8, p. 20.
- Dr. K. J. Valiūnas Australijoje. *Mūsų pastogė*, 1970, gegužės 18, p. 1.
- Draugiškumo deklaracija. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 46, p. 181–182.
- Draugiškumo deklaracija [Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto Pirmininko ir Ukrainos Tautinės Respublikos Prezidento (egzilyje) pasirašyta 1977-11-12, Filadelfijoje]. *Darbininkas*, 1977, lapkričio 18, p. 1.
- Dz[ikas], Stasys. Mes negalime likti abejingi. *Lietuvių dienos*, 1973, Nr. 2, p. 6.
- [ELTA]. Sudarė Pasaulinę baltų santalką. *Dirva*, 1972, gruodžio 1, p. 1.
- [ELTA]. The Battle in Helsinki. *Lietuvių dienos*, 1973, Nr. 8, p. 19.
- [ELTA]. VLIKO memorandumas Europos Saugumo Konferencijos klausimu. *Darbininkas*, 1972, gruodžio 1, p. 1–2.
- [ELTA]. VLIKO seimo nutarimai. *Dirva*, 1978, sausio 5, p. 1, p. 6.
- Čekienė, Emilija. VLIKO seimas New Yorke. *Dirva*, 1966, gruodžio 16, p. 1, p. 3.
- Iš Dr. Kęstučio Valiūno, VLIKO pirmininko pasakytos kalbos VLIKO seime, Bostone. *Nepriklausoma Lietuva*, 1975, sausio 29, p. 1.
- JAV Atstovų Rūmai [rezoliucija Nr. 864]. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 49, p. 166–167.
- Kaip sovietų įsakymu buvo suimta pabaltiečių delegacija Helsinky. *Keleivis*, 1973, liepos 10, p. 1.
- [Kronika]. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 38, p. 151–152.
- [Kronika]. Rezoliucija Nr. 406. *Eltos informacijos*, 1976, Nr. 19, p. 71–73.
- [Kronika]. Simpoziumas Helsinkio susitarimams nagrinėti... *Eltos informacijos*, 1976, Nr. 37, p. 145–146.
- [Kronika]. VLIK'o tarybos posėdis. *Eltos informacijos*, 1971, Nr. 13, p. 173.
- Laisvinimo uždaviniai, galimybės ir viltys. J. Valaičio kalba. 1977 m. vasario 26 d. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 11, p. 42–44.
- Laisvieji lietuviai. [VLIK'o ir Lietuvos Išlaisvinimo Tautos fondo atsišaukimas]. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 47, p. 185.
- Lietuviai (VLIK'o pareiškimas, 1971 m. vasaris). *Eltos informacijos*, 1971, Nr. 3, p. 29–30.
- Lietuvos grupės Helsinkio susitarimų vykdymui remti manifestas. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 10, p. 37.
- Lietuvos laisvinimo darbo konferencija. [VLIK'o vicepirmininko Jurgio Valaičio pranešimas, seime, vykusiame 1974 m. gruodžio 7–8 d. Bostone]. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 7, p. 26–28.
- Lietuvos laisvinimo darbo konferencijos, įvykusios 1974 m. spalio 26 ir 27 dieną White Plains, New York, sutartos išvados. *Eltos informacijos*, 1974, Nr. 46, p. 191–192.
- Lietuvos okupacija – tautos genocidas. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 22, p. 85.

- Lietuva tarptautinėje politikoje ir Vliko veikla. Vliko pirmininko dr. Kęstučio Valiūno kalba Vliko seime 1974 m. gruodžio 7 d. Bostone (tęsinys). *Keleivis*, 1974, gruodžio 31, p. 3.
- Memorandumas. *Europos lietuvis*, 1977, spalio 18, p. 3.
- Milukas, A. A. VLIK and Lithuanian Sovereignty. *Lietuvių dienos*, 1975, Nr. 1, p. 22.
- „Mūsų uždaviniai per daug rimti, kad juos būtų įmanoma atlikti mažai grupei žmonių“ – pareiškė VLIKo pirmininkas dr. K. J. Valiūnas. *Dirva*, 1969, gruodžio 12, p. 1, p. 3.
- Padėkime lietuviams kaliniams. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 31, p. 121.
- Pasaulio baltų santalkos pirmininko U. Gravos 1975 m. rugpjūčio 1 d. pareiškimas. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 31, p. 124.
- Politiniai veiksniai ir bendruomenė. *Pasaulio lietuvis*, 1974, Nr. 2/67, p. 24, p. 25.
- R. G. Tauta nepasiekia laisvės, jei nekovoja. Sukaktuvinis VLIKo seimas. *Tėviškės žiburiai*, 1973, gruodžio 13, p. 1.
- Sudarė Pasaulinę baltų santalką. *Dirva*, 1972, gruodžio 1, p. 1.
- State Departamento laiškas VLIKo pirmininkui. *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 9, p. 33.
- „Tai nėra suomių tautos nusistatymas...“. *Keleivis*, 1973, liepos 17, p. 1.
- Tarptautinė apklausa Kopenhagoje. *Europos lietuvis*, 1975, spalio 28, p. 1.
- Valiūnas, Joseph K. Detention of Americans of Baltic Descent in Helsinki, Finland, during the European Security Conference. *Congressional Record – Senate*, 1973, September 5, p. 28488–28489. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.congress.gov/93/crecb/1973/09/05/GPO-CRECB-1973-pt22-2-2.pdf> [žiūrėta 2024-03-01].
- [Valiūnas, K. J.]. Mums tenka neišvengiama atsakomybė veikti. Dr. K. J. Valiūno kalba Vliko seime gruodžio 7. *Darbininkas*, 1968, gruodžio 11, p. 1.
- [Valiūnas, K. J.]. Bendro darbo dvasia tesujungia laisvės kovai. Dr. K. J. Valiūno kalba Vliko seime gruodžio 7 (tęsinys). *Darbininkas*, 1968, gruodžio 17, p. 2, p. 5.
- Veidai ir vaizdai. (Informacija apie politinį susivienijimą – Pasaulio Baltų Santalką (Baltic World Conference). *Lietuvių dienos*, 1972, Nr. 10, p. 22.
- Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto seimo [...] nutarimai. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 50, p. 169–170.
- VLIK'as dės pastangas. *Lietuvių dienos*, 1967, Nr. 1, p. 4.
- VLIK'o atstovas Belgrade. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 47, p. 187–188.
- Vliko pirmininkas Dr. Valiūnas: „VLIKAS dės pastangas“. *Lietuvių dienos*, 1967, Nr. 1, p. 4.
- Vlikui netrukus susirenkant. *Keleivis*, 1972, lapkričio 14, p. 2.
- VLIK'o pirmininko dr. K. J. Valiūno įvadinio pasisakymo metmenys nepaprastojoje veiksmų konferencijoje Čikagoje, balandžio 12 d. 1975 m. *Eltos informacijos*, 1975, Nr. 15, p. 59–60.
- VLIK'o politinio seminaro jaunimui programa. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 8, p. 29.
- VLIK'ui pradėdant naują kadenciją. VLIK'o pirmininkas K. J. Valiūnas atsako į Emilijos Čekienės klausimus. *Dirva*, 1973, vasario 9, p. 1, p. 1–2.
- VLIK'o seimo sveikinimas JAV prezidentui. *Eltos informacijos*, 1976, Nr. 51, p. 201.
- VLIK'o seimo nutarimai. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 51, p. 209–211.
- [VLIK'as]. Su širdgėla ir liūdesiu. *Lietuvių dienos*, 1969, Nr. 5, p. 3.
- VLIK'o sąmata 1974 m. *Draugas*, 1974, vasario 5, p. 1.
- VLIK'o seimas. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 48, p. 189.
- VLIKo Seimo Toronte 1973 XII 1–2 nutarimai. *Dirva*, 1973, gruodžio 14, p. 3.
- VLIK'o Valdybos pranešimas seimui. *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 49, p. 193–196.
- VLIK'o Valdybos pranešimas seimui (tęsinys). *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 50, p. 201–207.
- VLIK 1978-tuosiuose metuose numatomi darbai. *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 6, p. 22–23.
- 30 metų. [VLIK'o atsišaukimas 1971-04-30]. *Eltos informacijos*, 1971, Nr. 9, p. 119–120.

Literatūra

- Aničas, Jonas. *Daktaro Kazio Bobelio politinė biografija. Knyga 1, Tarnystė Lietuvos laisvės bylai*. Vilnius: Vaga, 2008.
- Banionis, Juozas. *Lietuvos išlaisvinimo misija: svarbiausios žinios apie VLIK'ą, 1943–1993 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2024.
- Banionis, Juozas. Nuolatos budėti Lietuvos laisvės sargyboje. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas Antano Trimako pirmininkavimo metais. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2023, Nr. 2 (44), p. 68–79. Taip pat prieiga per internetą: https://www.rofondas.lt/wp-content/uploads/2024/01/NS_2023_244.pdf [žiūrėta 2024-03-01].
- Bobelis, Kazys; Aničas, Jonas. *VLIK (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas), 1943–1992: Lietuvos laisvinimo darbų chronologija*. Vilnius: Vaga, 2011.
- Girnius, Kęstutis K. *Partizanų kovos Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1990.
- Ilgūnas, Gediminas. *Steponas Kairys*. Vilnius: Vaga, 2002.
- Liekis, Algimantas. *Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas: trumpa 1943–1993 m. raidos apžvalga*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo I-kla, 1993.
- Lietuva ir VLIK-as: Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – VLIK-o šaknys, praeitis ir dabartis* / redagavo A. V. Rinkūnas. Chicago: Tautos fondas, 1984.
- Maldeikis, Petras. *Mykolas Krupavičius*. Chicago: Lietuvių Krikščionių Demokratų sąjunga, 1975.
- Pajaujis-Javis, Joseph. *Soviet Genocide in Lithuania*. New York: Manyland Books, 1980.
- Repšienė, Liveta. Konfliktas dėl Vilniaus perteikimas 1989–2022 metų laikotarpiu Lenkijos istorijos vadovėliuose. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*, 2022, t. 2, Nr. 22, p. 64–90. <https://doi.org/10.51740/RT.2.22.3>
- Rezoliucija „Dėl 2023 metais minėtinų svarbių datų, įvykių ir asmenybių sukakčių“. *Lietuvos Respublikos seimas*, 2022 gegužės 24 d., Nr. XIV-1126. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/2e243150d-ce811ecb1b39d276e924a5d> [žiūrėta 2024-03-01].
- Štomas, Aleksandras. *Laisvės horizontai* / sudarė Liūtas Mockūnas. Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2001.
- The USSR-German Aggression Against Lithuania* / Edited, with a foreword and introduction by Bronis J. Kaslas. New York: Robert Speller & Sons, 1973.
- Valiūnas, Kęstutis Juozas. *Tau, Lietuva: atsiminimai*. Vilnius: Pradai, 1996.
- Valiūnas, Kęstutis Juozas. *Serving Lithuania*. Southampton (New York): Valiunas, 1988.